

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Katrin Talvik

TEKSTIPÕHISTE LIITSUBSTANTIIVIDE MOODUSTUSMALLID
AJALEHEKEELES

Magistritöö

Juhendaja vanemteadur Reet Kasik

Tartu 2013

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Sõnamoodustus eesti keeles	5
2. Liitsõna.....	9
2.1. Mis on liitsõna?	9
2.2. Liitsõna eesti keeles.....	10
2.2.1. Liitsõna definitsioon	10
2.2.2. Liitsõna ortograafia	12
2.2.3. Liitsõnade liigitus.....	13
3. Liitsubstantiivide moodustusmallid	15
4. Tekstipõhiste liitsubstantiivide moodustusmallid ajalehekeeles.....	19
4.1. Analüüsi materjal ja töö eesmärk	19
4.2. Deverbaalse põhiosaga determinatiivsed liitsubstantiivid	23
4.2.1. Laiendosa on alusverbi subjekt	23
4.2.2. Laiendosa on alusverbi objekt.....	23
4.2.3. Laiendosa on adverbiaal.....	25
4.3. Mitteverbaalse põhiosaga determinatiivsed liitsubstantiivid.....	27
4.3.1. Substantiivse laiendosa nominatiiv ja genitiiv on samakujulised	27
4.3.2. Sünteetilised liitsubstantiivid	29
4.3.2.1. Laiendosaks genitiivis substantiiv	29
4.3.2.2. Laiendosaks adjektiivlaiendiga substantiivifraas.....	34
4.3.2.3. Laiendosaks adjektiiv	35
4.3.3. Tüviliitsubstantiivid	36
4.3.3.1. Laiendosaks nominatiivis substantiiv	36
4.3.3.2. Laiendosa on seotud tüve kujuline.....	40
4.3.3.3. Laiendosaks muutumatu lekseem	45
4.3.3.4. Laiendosaks täht või lühend	45
4.4. Kopulatiivsed liitsubstantiivid.....	47
Kokkuvõte	48

Kirjandus	51
Compound nouns and their structural types in journalistic texts. Summary	53

Sissejuhatus

Siinne magistritöö keskendub liitnimisõnade ehk liitsubstantiivide moodustusmallidele, mida eristatakse laiendosa sõnaliigi ja vormi järgi. Töö eesmärk on välja selgitada, milliste struktuurimallide järgi moodustatakse tekstis liitnimisõnalisi neologisme ning miks eelistatakse teatud juhtudel liitsõna kahesõnalisele fraasile.

Magistritöö koosneb neljast peatükist, millest kolm esimest moodustavad töö teoreetilise osa. Esimese peatükis vaadeldakse, kuidas saadakse uusi sõnu ning millised on traditsioonilised sõnamoodustusviisid eesti keeles. Välja on toodud ka kahe peamise sõnamoodustusviisi, liitmise ja tuletuse sarnasused ja erinevused. Peatükis on kirjeldatud ka leksikonisõnade ning selle töö jaoks eriti oluliste teksti(liit)sõnade olemust.

Töö teises peatükis on vaatluse all liitsõna. Toetudes põhiliselt Rochelle Lieberi ja Pavol Štekaueri käsiraamatule „The Oxford Handbook of Compounding“, on välja toodud kolm peamist kriteeriumit, mille abil on võimalik eristada liitsõna süntaktilisest fraasist. Pikemalt antakse ülevaade liitsõna mõistest ja selle moodustusosadest, ortograafiast ja liigitusest eesti keeles.

Magistritöö kolmas peatükk keskendub determinatiivsete ehk laiendliitsubstantiivide moodustusmallidele, lühidalt on kirjeldatud ka kopulatiivsete ehk rindliitsubstantiivide moodustust. Eesti liitsõnamoodustusmallide kirjeldamisel on põhiliselt toetutud „Eesti keele grammatika“ esimesele osale ning Reet Kasiku 2013. aastal ilmunud teosele „Komplekssete sõnade struktuur“.

Neljandas peatükis analüüsitakse ühest ajalehenumbri leitud liitsubstantiivide moodustusmalle, peatüki alguses on lühidalt kirjeldatud analüüsi materjali ning põhjendatud selle liigitust. Analüüsiks on valitud sellised liitnimisõnad, mida ei ole „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006“ ega „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ ühelgi väljal. Põhiosa alusel on liitsubstantiivid jagatud kahte suurde rühma, rühmade sees on sõnade liigitamise aluseks laiendosa sõnaliik ja vorm. Materjali analüüsi põhjal selgitatakse välja liitsubstantiivide moodustamise viisid.

1. Sõnamoodustus eesti keeles

Iga keele, sealhulgas ka eesti keele sõnavara on pidevas muutumises: keelde lisandub rohkesti neologisme, samal ajal kaovad käibelt ebavajalikuks osutunud sõnad arhaismide piirkonda. Sõnavara arengutendentse uurides on paljudes keeltes jõutud järeldusele, et sõnavara internatsionaliseerub, intellektualiseerub ja demokratiseerub. Sõnavara internatsionaliseerumise põhjuseks on rahvusvahelise sõnavara osatähtsuse suurenemine ning eriti selgesti ilmneb see ühiskondlikus sõnavaras. Intellektualiseerumine on tingitud eelkõige tehnika ja teaduse suurest mõjust tänapäeva ühiskonnale. Demokratiseerumine avaldub kõnekeele ja teiste allkeelte elementide kirjakeelde tulekus. (Rätsep 2002: 191–204)

Uusi sõnu on keelde vaja uute mõistete fikseerimiseks, kohmakate ja pikkade sõnaühendite asendamiseks lühemate ja parematega, keele väljenduslikkuse ja täpsuse suurendamiseks ning keele sõnavaras olevate lünkade täitmiseks. Eesti kirjakeele sõnavara rikastamine toimub kahte moodi. Esimene võimalus on võtta kasutusele uusi tüvesid, mis omakorda võivad saada uute tuletiste baasiks. Teine viis on kujundada keeles juba olemas olev materjal ümber tuletuse, liitmise, lühendamise ja tähendusmuutuste teel. (Rätsep 2002: 173–190)

„Eesti keele grammatika“ (EKG I 1995: 407) defineerib sõnamoodustuse kui grammatika osa, mille ülesandeks on kirjeldada, kuidas sõnad sünnivad, kuidas neid moodustatakse ja kas moodustus teenib leksikaalset või süntaktilist eesmärki. See on sõnamoodustuse protsessuaalne ehk dünaamiline aspekt. Selle aspekti kirjeldamine tähendab kirjeldada ka keelekasutaja sõnamoodustuskompetentsi ehk reeglite kogumit, mille abil on keeletarvitajal võimalik moodustada sõnu vahetult tekstis. Sõnamoodustuse analüütilise ehk staatilise uurimise eesmärk on aga välja tuua, millistest osadest keeles olemasolevad sõnad koosnevad ning millised reeglid ja seaduspärasused neid osasid ühendavad. Sõnamoodustuse aineseks on motiveeritud sõnad, mille puhul on nimetamise aluseks asja seos mõne teise asjaga või tegevuse, omaduse, hinnangu või mõne muu iseloomuliku tunnusega. (EKG I 1995: 407)

Struktuuri järgi on kõik sõnad kas ühe- või mitmemorfeemilised. Ühemorfeemilised sõnad on juursõnad ehk juurtüved. Liitsõnad ja tuletised on mitmemorfeemilised sõnad – neid saab jaotada osisteks ehk morfeemideks. Liitsõnamooduste ja tuletuse vahel võib sageli olla raske vahet teha, kuna ühistunnused leksikaalsete morfeemidega ähmastavad nii juurmorfeemide kui ka tuletusliidete piiri. Liitmise ja tuletuse teine kokkupuuteala ongi mitmemorfeemilised sõnad, milles juurmorfeemile on liidetud nii teine juurmorfeem kui ka tuletusliide. Moodustajate vormilise koostise järgi on sel juhul tegemist samal ajal tuletise ja ka liitsõnaga, kuid moodustusprotsessi järgi saavad sellised sõnad olla kas ainult tuletised või liitsõnad. (Kasik 2009: 21–22)

Moodustusprotsessi aspektist on traditsioonilised sõnamoodustusviisid eesti keeles liitsõnade moodustamine ehk kompositsioon ja sõnade tuletus liidete abil ehk derivatsioon. Liitmise puhul saadakse sõna tüvede liitmise teel, nt *lapse + põlv = lapsepõlv*. Tuletuse puhul liituvad omavahel tüvi ja tuletusliide, nt *lapse + lik = lapselik*. Tihti esinevad liitmine ja tuletus sõnamoodustamisel koos, nt *viie + aasta + ne*. (EKG I 1995: 407–408) Vahetute moodustajate analüüsi järgi on *vabariiklane* ja *kuritarvitamine* tuletised, sest nad on moodustatud liitsõnadest *vabariik* ja *kuritarvitama* liidete *lane-* ja *mine-* abil. *Rahvastikuteadlane* on liitsõna, sest see sõna on moodustatud kahe tuletatud lekseemi liitmise teel. Lekseem *suurepealine* on aga nii liitsõna kui ka tuletis, sest see on moodustatud kahe juurmorfeemi ja tuletusliite samaaegse ühendamise teel. (Kasik 2013a: 20)

Reet Kasiku (2009: 21) järgi seisneb liitmise ja tuletuse kõige suurem sarnasus nende funktsioonis keele sõnavara rikastajana: uus leksikoniüksus saadakse nii sõnatüvele teise tüve kui ka liite lisamisel. Uuel üksusel on oma morfoloogiline käänamis- või pööramisparadigma ning oma tähendus, ta on nii leksikaalselt kui ka morfoloogiliselt sõna. Tähendus võib olla kas läbipaistev ehk seotud moodustusosade tähendusega või läbipaistmatu ehk moodustise tähendus on iseseisev ja see ei tulene moodustusosade tähenduste summast. (Kasik 2009: 21) Liitmise ja tuletuse sarnasus on ka see, et mõlemad sõnamoodustusviisid on rekursiivsed: nii tuletistest kui ka liitsõnadest võib edasi moodustada uusi tuletisi ja liitsõnu (Kasik 2013a: 201).

Nende kahe sõnamoodustusviisi peamine erinevus tuleneb moodustusosade morfoloogiast: kui liitsõna moodustatakse kahest juursõnast, siis tuletis koosneb ühest

juursõnast ja sellele liidetavast tuletussufiksist. Kui juursõnal on konkreetne leksikaalne tähendus, siis tuletusliide tähistab abstraktsemat leksikaalset kategooriat. (Kasik 2009: 21)

Teised eesti keele sõnamoodustusviisid lisaks liitmisele ja tuletusele on pöördtuletus, konversioon, lühendamine, kontaminatsioon ja tüvekordus (EKG I 1995: 407–408). Süstemaatilised sõnamoodustusviisid on eelkõige ikkagi liitsõnamoodustus ja sõnade tuletus (Kasik 2009: 11).

Keelekasutuse aspektist tuleb uusi sõnu keelde kahel viisil. Eesmärgipärase uute sõnade moodustamisega tegelevad terminoloogid ja uusi sõnu tuleb keelde ka sõnavõistluste kaudu. Eesmärgiks on täita leksikaalset lünka või asendada sobimatu väljend parema ja sobivamaga. Sellisel teel keelde tulnud sõnu tutvustatakse, seletatakse ja propageeritakse ning aja jooksul võib uudissõnast saada kõigile tuntud sõna. (Kasik 2013b)

Kuna sõnamoodustusmallid on osa inimene keeleoskusest, siis tuleb uusi sõnu keelde ka spontaanse tekstimoodustuse käigus. Neid ei moodustata otseselt keele sõnavara rikastamiseks ning nende tähendust ei defineerita, sellised sõnad sünnivad kindlasse lausesse ning on lauses konteksti põhjal arusaadavad ja loomulikud. (Kasik 2013b) Kui leksikonisõnadeks kutsutakse juurtüvede sarnaselt leksikasse, kinnistunud lekseemide loendisse kuuluvaid sõnu, siis tekstiloomeprotsessis sõnamoodustusreeglite järgi moodustatud mitmemorfeemilisi sõnu nimetatakse tekstisõnadeks. Tekstisõna peab tähenduselt ja vormilt olema läbipaistev, et kuulaja oskaks seda õigesti tõlgendada, leksikonisõna võib aga olla ka läbipaistmatu. (Kasik 2009: 17) Tekstiprotsessis on võimalik moodustada kõikide sõnaliikide sõnu, nii liitsõnu kui ka tuletisi (Kasik 2013b).

Keelt oskav inimene loob uued sõnad suhteliselt lihtsalt kas olemasolevate sõnade analoogial või teadaolevate reeglite abil. Tekstisõnade moodustamine on võimalik, sest on olemas kindlad reeglid ja mallid, mille järgi teatud tähenduses moodustatakse teatud moodustusstruktuuriga sõnu. Kuna olemasolevale mallile vastab ka suurem osa leksikonisõnadena kinnistunud tuletistest ja liitsõnadest, pole võimalik teada, kas keelekasutajal on näiteks mingi liitsõna valmis kujul olemas või ta moodustab selle igal kasutusjuhul uuesti. (Kasik 2009: 17–18)

Tekstisõnade hulgas moodustavad ühe rühma tekstiliitsõnad, mis on kasutuskontekstist motiveeritud ajutised lekseemid. Nad on moodustatud produktiivse malli järgi ning motiveeritud tekstiümbrusest. Osa tekstiliitsõnadest võib aja jooksul kinnistuda ning jõuda sõnaraamatutesse. (Kasik 2013a: 204) Potentsiaalse sõna staatuse määrab siiski keelekasutaja, kes saab aru sõna tähendusest ning kasutab seda erinevatel juhtudel, sõnaraamatukoostaja staatust määrata ei saa (Vare 2008: 540).

Selle magistritöö eesmärk on uurida sõnaraamatutes mitteesinevaid liitsubstantiive, mida võib tõlgendada spontaanselt moodustatud tekstisõnadena.

2. Liitsõna

Peatükis antakse ülevaade liitsõnadele iseloomulikest kriteeriumidest ning tuuakse välja eesti keele liitsõnade tunnusjooned.

2.1. Mis on liitsõna?

Selle üle, mis täpselt on liitsõna ja kas liitmist võib üldse pidada sõnamoodustuse üheks liigiks, on lingvistilises kirjanduses palju arutletud (Lieber, Štekauer 2009: 4). Näiteks on Laurie Bauer defineerinud liitsõna kui kahest lekseemist koosneva sõna (Bauer 1998: 65), Hans Marchand leiab aga, et sõnamoodustusviisid on ainult tuletus ja tähenduse laiendamine ning liitmine on viimase allkategooria, mitte eraldiseisev sõnamoodustusviis (Marchand 1967: 22).

Universaalset definitsiooni liitsõna mõistele on raske anda kahel põhjusel. Esiteks võivad elemendid, millest liitsõnu moodustatakse, olla osades keeltes hoopis tüved ja juured, mitte iseseisvad sõnad. Teiseks ei ole alati võimalik selgelt eristada, kas tegemist on liitsõna või tuletatud sõna või fraasiga. Kuigi liitsõnu on palju uuritud, pole leitud ühtegi universaalset kriteeriumit, mis aitaks seda defineerida. Näiteks ei saa liitsõna kriteeriumiks pidada kompleksust, kuna ka tuletiste puhul on tegemist komplekssete sõnadega. Samuti ei ole kriteerium kokkukirjutus, kuna kõigis keeltes (näiteks inglise keeles) pole liitsõnade kokkukirjutus järjepidev. (Lieber, Štekauer 2009: 4–8) Ka leksikaliseerumine ei ole hea kriteerium liitsõnade eristamiseks fraasidest. Kuigi paljude liitsõnade tähendus on leksikaliseerunud, on liitmine väga produktiivne sõnamoodustusviis ja uued liitsõnad on sageli oma tähenduselt läbipaistvad. (Lieber 2005: 376) Bauer on väitnud, et pole ühtegi kriteeriumit, mis aitaks eristada liitsõna ja fraasi (1998: 65–85).

Rochelle Lieber ja Pavol Štekauer on siiski esitanud kolm kriteeriumit, mis peaksid olema enamikule liitsõnadele iseloomulikud ning neid teistest sõnadest ja fraasidest eristama. Esimese kriteeriumina nimetavad nad rõhku, mis on eriti oluline just inglise

keele liitsõnade puhul. Liitsõna rõhk on tavaliselt esimesel moodustusosal, samas kui süntaktilistes fraasides on see põhiosal. Kõigi liitsõnade kohta seda siiski väita ei saa, kuna sõnade hääldus varieerub keelekasutajate seas ning ka kontekst ja pragmaatilised tegurid mõjutavad kindlate liitsõnade hääldamist. Leidub fraase, kus rõhk on esimesel moodustusosal ja liitsõnu, kus rõhk on põhiosal või on rõhutatud mõlemad moodustusosad. Seega ainult rõhust ei piisa, et otsustada, kas tegemist on liitsõnaga. (Lieber, Štekauer 2009: 8–11)

Teisena pakuvad Lieber ja Štekauer välja süntaktilise kriteeriumi. Selle kohaselt ei saa liitsõna kahe moodustusosa vahele mingit muud elementi lisada ning liitsõna esimest osa pole võimalik muuta. Näitena toovad nad inglise keelest fraasi *a black bird* ja liitsõna *blackbird*. Kui fraasi on võimalik sõnu lisada (*black ugly bird*), siis liitsõna keskele muud sõna lisada ei saa. Samuti ei saa liitsõna ette lisada adverbi *very* (*a very blackbird*), kuid fraasi puhul on see võimalik (*a very black bird*). Leidub siiski ka erandeid. (Lieber, Štekauer 2009: 11–12)

Kolmas kriteerium on seotud käänamisega. Selle kohaselt on liitsõnadele iseloomulik see, et käändub ainult põhiosa ja esiosa ei muutu või käändub ainult esiosa ning põhiosa jääb muutumatuks. Lisaks Lieberi ja Štekaueri poolt välja pakutud kolmele kriteeriumile leidub erinevate keeltes ainult nendel keeltele iseloomulikke viise liitsõna ja fraasi eristamiseks. (Lieber, Štekauer 2009: 13–14)

2.2. Liitsõna eesti keeles

2.2.1. Liitsõna definitsioon

Eesti keeleteadlase Arnold Kase (1967: 3) definitsiooni järgi on liitsõna üksiksõnana hääldatav ja kirjutatav sõna, millel on omaette tähendus ning mis koosneb kahest või enamast lihtsõnast või lihtsõna tüvest. Eesti keeles on kõige tavalisemad sellised liitsõnad, mille koostisesse kuulub ainult kaks tüve, harva koosneb liitsõna rohkem kui neljast leksikaalsest osast (EKG I 1995: 411; Kasik 2013a: 201).

Liitsõna defineerimisel võib lähtuda ka kahest tunnusest: struktuurilisest või sõnamoodustuslikust tunnusest. Esimesel juhul lähtutakse juurmorfeemide arvust sõnas ehk liitsõnaks määratletakse igasugused kaht või enam juurmorfeemi sisaldavat sõna.

Sellise definitsiooni järgi on liitsõnad nii *vanaema* kui ka *vanaemalik*. Sõnamoodustusliku tunnuse puhul lähtutakse moodustusviisist ehk vahetutest moodustajatest – moodustuse viimane aste peab olema liitmine. Selle definitsiooni järgi on liitsõna ainult *vanaema*, sõna *vanaemalik* on tuletis. (Kerge 1990: 4) Liitsõnu on eesti keeles rohkem kui tuletisi, kuna liitsõnade moodustustüübid on tuletustüüpidest avatumad ja vähemate piirangutega. Võimatu on esitada liitsõna moodustustüüpide arvukuse kohta isegi kaudseid kvantitatiivseid andmeid. (Kasik 2013a: 200–204)

Liitsõna koosneb kahest moodustusosast: esiosast ja põhiosast, esiosa nimetatakse ka täiendosaks ning laiendliitsõnade puhul ka laiendosaks (Kasik 2013a: 201–203; EKG I 1995: 411). Nii liitsõna sõnaliigi kui ka muuttüübi määrab viimane moodustusosa ehk põhiosa (EKG I 1995: 411), mis on ka liitsõna põhitähenduse kandja (Kask 1967: 9). Enamasti on viimase moodustusosa ja kogu liitsõna sõnaliik sama, ainult vähestel juhtudel see nii ei ole, nt substantiiv *ükskordüks* ja numeraal *üks* (EKG I 1995: 411). Muudetunnused, tuletusliited ja rõhuliited liituvad liitsõna põhiosale liitsõna lõppu, nt *välismaa-lane* ja *välismaal-gi*. Sellest reeglist on siiski mõned erandid, näiteks käänduvad nii esi- kui ka põhiosa liitsubstantiivis *vaenelaps*: *vaeselapse*. (Kasik 2013a: 201)

Liitsõna esiosa on tavaliselt ainsuse vormides, sageli ka siis, kui esisõna liitsõna sisu kohaselt esineb mitmuse tähenduses, nt *raamaturiul* ja *kanakasvatus*. Isegi mitmuslikes sõnades, mida ainsuses ei tarvitata, on liitsõna laiendosana tarvitusel ainsuse vormid, nt *püksisäär* ja *prilliklaas*. Sellest reeglist on siiski erandeid, kus kasutatakse laiendosa mitmuses. Enamasti on laiendosa siis mitmuse genitiivis, nt *meeltesegadus*, *käterätik* ja *lasteaed*. (Kask 1967: 43–44).

Pikemates liitsõnades võib esi- ja põhiosa suhe olla mitmesugune. Näiteks võib kolmest sõnast koosnevas liitsõnas esimene sõna olla täiendsõnaks ja kaks järgmist põhisõnaks (*koolivaheaeg*). Esimesed kaks sõna võivad olla ka täiendsõnaks ning kolmas põhisõnaks (*noorsooühing*). Esimene sõna võib olla ka teise suhtes täiendavaks ja teine kolmanda suhtes täiendavaks sõnaks. Enamasti on sel juhul laiendosaks paarissõna või selle struktuurilt sarnanev sõna (*kurgi-tomatisalat*), süntaktiline kvantorifraas (*kaheinimesetuba*) või adjektiivlaiendiga substantiivifraas (*kuumaveeboiler*). (Kask 1967: 10–11; Kasik 2013a: 212)

Eesti keeles saab liitmise teel moodustada erineva sõnaliigi sõnu. Kui lähtuda liigitamisel liitsõna põhikomponendi sõnaliigist, saadakse liitnimisõnad, liitarvsõnad, liitomadussõnad, liitasesõnad jne, või laiemates joontes liitkäändsõnad, liittegusõnad, liitabisõnad ja liitmäärsõnad. (Kull 1964: 137) Põhiosa sõnaliigi järgi saadud erinevate sõnaliikide sõnu nimetatakse moodustustüüpideks, eesti keele liitsõnade produktiivsed moodustustüübid on liitsubstantiivid, liitadjektiivid ja liitverbid. (Kasik 2013a: 209)

Teine võimalus liitsõnade liigitamiseks on lähtuda täiendsõna sõnaliigist: käändsõnalise esiosaga liitsõnad, verbaalse esiosaga liitsõnad ning määr- või abisõnalise esiosaga liitsõnad. Täiendsõna vormist lähtudes saab liitsõnad jagada käändevormilise esikomponendiga ja mittekäändevormilise esikomponendiga liitsõnadeks. (Kull 1964: 137) EKG (1995: 457) järgi on liitmisel eesti keeles eriti oluline osa just nimisõnamoodustuses, kus liitsubstantiivide moodustamise peamine eesmärk on nimetada teatud nähtusi ja asju nende omavahelise seose järgi.

2.2.2. Liitsõna ortograafia

Kui inglise keeles võib sageli sama liitsõna kirjutada kas kokku, lahku või sidekriipsuga (Lieber 2005: 376), siis eesti keeles on liitsõna põhitunnus ortograafiline – liitsõnadele on iseloomulik kokkuvormistus sõnavaheta või sidekriipsuga mis tahes ümbruses ja põhiosa mis tahes vormi korral. Sidekriipsu kasutatakse, kui kõrvuti satuvad kaks eri moodustusosadesse kuuluvad sama tähte (*kuu-uuri*ja), kui moodustusosaks on täht, number, lühend, sõnaosa või muu mittesõna (*digi-TV*, *de-mitmus*), pärisnimi või tsitaatsõna (*Koidula-nimeline*) või mitmesõnaline *ad hoc* seosega ahelliitsõna (*keelan-käsin-stiil*). (EKK 2007: 370; Kasik 2013a: 205–206)

Suulises keeles avaldub kokkuvormistus peamiselt rõhumallis: liitsõnal on üks alguspearõhk ja langev intonatsioon, samal ajal kui fraasis on igal sõnal oma pearõhk. See kriteerium pole siiski piisav, et eristada liitsõna ja mitmesõnalist fraasi. Ortograafias väljendab kokkuvormistust kokkukirjutus. Samas ei moodusta kõik tähenduslikult kokku kuuluvad sõnad ortograafilist liitsõna, sest sõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtte on kokkuleppelised ja eri sõnaliikides erinevad. Näiteks kirjutatakse lahku ühend- ja väljendverbid (*tähele panema*, *nõu pidama*), kuid nende tuletised võivad moodustada liitsõna (*tähelepanev*, *nõupidamine*). (EKK 2007: 370; Kasik 2013a: 205)

2.2.3. Liitsõnade liigitus

Moodustusviisist lähtuvalt eristatakse kahte liiki liitsõnu. Esimese rühma moodustavad sünteetilised liitsõnad, mille aluseks on süntaktiliselt seotud fraas ning selliste liitsõnade osade vahel on (morfo)süntaktiliselt motiveeritud laiendusseos, nt *lasteaed* ja *tööotsija*. Sünteetiline liitsõna ja samadest sõnadest koosnev kahesõnaline fraas või sõnaühend võivad kirjutatud tekstis varieeruda, sest liitsõna ja sõnaühendi vahel ei ole alati selget tähenduserinevust. Millal süntaktiliselt seotud fraas on liitunud sünteetiliseks liitsõnaks, sõltub tähenduslikest ja struktuurilistest teguritest. Sünteetilistele liitsõnadele on iseloomulik, et loendatav sõna laiendosana ei viita kindlale referendile, samas kui sellele vastav süntaktiline laiend võib viidata kindlale referendile (*raamatukaas* ja *raamatu kaas*). Samuti väljendub liitumine tähenduse diferentseerumises (*vanaisa* ja *vana isa*). Kokkukirjutust mõjutavad ka valmissõnade analoogia (vrd *keeletund* ja *ajaloo tund* või *ajalootund*) ja see, kui kogu sõnaühendil on eeslaiend. (Kasik 2013a: 200–208)

Moodustusviisi järgi moodustavad teise rühma tüviliitsõnad, mis on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad ning mille osade vahel on ainult leksikaalne seos, nt *laudpõrand* ja *allkiri*. Tüviliitsõnade laiendosaks on substantiivi nominatiivivorm (*tippjuht*), lühenenud vormiga tüvi (*naissportlane*), sõnaliigiga seostumatu kinnistüvi (*keskkool*) või muutumatu lekseem (*kõrvaltänav*). Mõlemad liitumisviisid on avatud, kuid produktiivsem on sünteetiline liitsõnamoodustus. (Kasik 2013a: 200–205)

Lähtuvalt sellest, millises vahekorras on moodustusosade tähendused omavahel ja milline on mõlema osa roll liitsõna terviktähenduse seisukohalt, saab eristada kahte tüüpi liitsõnu: determinatiivsed ehk laiendliitsõnad ja kopulatiivsed ehk rindliitsõnad. Determinatiivsete liitsõnade puhul väljendab üks moodustusosa põhitähendust ja teine iseloomustab seda lähemalt ehk esiosa ja põhiosa vahel on ebasümmeetriline seos. Põhitähendust märkiv osa on põhiosa ja tunnust märkiv osa on laiendosa, mis võib põhimõtteliselt olla mis tahes sõnaliigist ehk laiendosaks võib olla nii substantiiv, adjektiiv, pronoomen, partikkel, numeraal, tegevust märkiv tüvi või verbivorm. Laiendosaks võib olla ka korduv kinnistüvi, nt *ala-*, *eri-*, *vaeg-* või mingi võõrtüvi. Eesti keelele omaselt eelneb laiendosa põhiosale. Näiteks sõnas *paberinuga* on põhiosa *nuga*, laiendosa on *paberi*, mis täpsustab seda, mis liiki noaga tegemist on.

Eesti keele liitnimisõnade hulgas moodustavad valdava enamuse just determinatiivsed liitsubstantiivid. (EKG I 1995: 457–476; Kasik 2013a: 202–204)

Kopulatiivsetele liitsõnadele on iseloomulik, et moodustusosad on omavahel sümmeetrilises seoses, samast sõnaliigist ja kuuluvad samasse tähendusrühma. Selliste liitsõnade sisu koosneb mõlema, teineteise suhtes võrdse kaaluga moodustusosa tähenduste summast. Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsu abil. Kopulatiivid on näiteks *ööpäev*, *kohviksöökla* ja *lukksepp-keevitaja*. Rindliitsõnades võib moodustusosi olla ka rohkem kui kaks, näiteks *autor-lavastaja-esitaja*. Kuigi rindliitnoomenite mall on avatud, leidub neid vähem kui laiendliitsõnu. (EKG I 1995: 476; Kasik 2013a: 245–246)

3. Liitsubstantiivide moodustusmallid

Kuna siinse magistritöö jaoks on olulised just determinatiivsed liitsubstantiivid, siis järgnevalt on peamiselt kirjeldatud nende moodustusmalle. Kopulatiivsete liitsubstantiivide moodustusmallidel on peatunud peatüki lõpus.

Liitsubstantiivid on liitsõnad, mille põhiosaks on substantiivne liitsõna (*kraadi+klaas*), tuletis (*välis+eestlane*) või liitsõna (*lava+eesriie*) ning neid on võimalik moodustada nii oma- kui ka võõrsõnadest. Liitsubstantiivi esiosaks ehk laiendosaks võib samuti olla nii liitsõna (*klaasi+töökoda*), tuletis (*kirjandus+lugu*) kui ka liitsõna (*maailma+kodanik*), samuti võõrsõna (*struktuuri+tunnus*) või sõnaühend, mis lekseemina ei esine (*hullulehma+tõbi*). (Kasik 2013a: 209)

Laiendliitsõnade liitmismallide eristamise aluseks on esiosa sõnaliik ja vorm. Liitsõnadel, mis on moodustatud sama malli järgi, on tavaliselt ka mingi tähenduslik ühisosa, kuid see on ebakindlam kui tuletuse puhul. (Kasik 2013a: 209)

Esiosa võib olla eri sõnaliikidest, selleks võib olla nii teine substantiiv (*tornmaja*), adjektiiv (*tarkpea*), pronoomen (*omavoli*), numeraal (*kahevõistlus*), tegevust märkiv tüvi või verbivorm (*pistoda*), adverb (*järeleksam*) kui ka korduv seotud tüvi (*eriarst*) või võõrtüvi (*hüdrojaam*). (EKG I 1995: 458–476) Enamik liitsubstantiive on substantiivse esiosaga, kuid palju leidub neid ka adjektiivse esiosaga. Arvukas on ka liitsubstantiivide moodustamine muutumatu või kinnistüvelise laiendosaga. Teised sõnaliigid liituvad substantiivse põhiosaga harvemini, need liitmismallid on ebaproduktiivsed või piiratud produktiivsusega. Deverbaalse põhiosaga liitsubstantiividel on oma liitmismallid. (Kasik 2013a: 210)

Liitnimisõna substantiivne esiosa on eesti keele käänetest kõige sagedamini nominatiivis või genitiivis (Kull 1964: 138). Liitsõna laiendosana esineva tüve ehk moodustustüve tüüpiline vorm on just genitiiv ning sageli on selline liitsubstantiiv tekkinud gentiivtäiendiga substantiivifraasi liitumise teel. Suure hulga genitiivse moodustustüvega liitsubstantiivide tähendus on diferentseerunud ning neid ei ole võimalik asendada lahku kirjutatud substantiivifraasiga (*hüüumärk*, *õunamoos*). Sellele,

et tüüpiline liitsubstantiiv on genitiivse laiendosaga, viitab ka ühiskeele spontaanne keelekasutus ning genitiivse laiendosaga tekstiliitsõnade moodustamine (*paberimajandus*, *saatkonnaelu* ja *kotikaubandus*). Tekstiliitsõnu moodustatakse ka nominatiivis laiendiga, kuid selliste liitsõnade tõlgendus on lahutamatult seotud tekstiümbrusega ning keelekasutajate ühise tõlgendusruumiga. (Kasik 2013a: 211–213)

Nimetavalise või omastavalise liitumise määravad sõna tähendus, sõnade päritolu ja sõnatüüp. Tähenduse seisukohalt eelistatakse nimetavalist liitumist siis, kui täiendsõna määrab lähemalt põhisõna olemust, omastavalist liitumist aga siis, kui üks liitsõna osiseks olev sõna teisest sõltub. Sõnade päritolu olulisus selgub, kui vaadelda varasemast keelest päritolevaid sõnu, mille puhul esineb nominatiivset liitumist tunduvalt suuremal määral kui hilisemates liitsõnades. Sõnatüübi tähtsus on eriti suur *s-*, *us-* ja *is-*liiteliste täiendsõnade puhul. (Kask 1967: 15–16) Ka võõrsõnad kipuvad liituma pigem nominatiivselt. (Kasik 2013a: 216)

Adjektiivse esiosaga liitsubstantiivide eripäraks võrreldes substantiivi ja selle tähendust täpsustava adjektiivi sõnaühendiga on see, et liitsubstantiivi puhul jääb adjektiiv muutumatuks, nt *külmkapp – külmkapis*, ühendi puhul adjektiiv käändub, nt *ilus tüdruk – ilusal tüdrukul*. Adjektiivse laiendosa funktsiooniks on liitsubstantiivis pigem liigi määramine kui asja kirjeldamine. Sellistel keelenditel on rööpse ühendiga võrreldes ka teistsugune tähendus, nt *võõraslaps* ei ole lihtsalt võõras laps. (EKG I 1995: 466)

Liitsubstantiivi esiosaks võib olla ka verbitüvi, sellisel juhul on verbitüve esinemine seotud tüvekujuga. Moodustustüveks on kas kahesilbilise esmavärtelise verbi vokaaltüvi (*ronitaim*) või kolmandavärtelise verbi ühesilbiline (lühenenud) konsonanttüvi (*taandrida*). Selline liitmistüüp on avatud ning sõnamall võib anda erandliku esiosaga analooge, nt *hõõglambi* analoogial on loodud sarnaselt kõlav *leedlamp*. (Kasik 2013a: 220–221)

Liitsubstantiivi esiosaks võib olla ka muutumatu lekseem, mis võimaldab iseloomustada põhiosa aja (*tänapäev*), koha (*allkiri*), viisi (*ratsamees*) või mõne muu suhte seisukohalt. Sellistele liitsubstantiividele vastav kahesõnaline ühend ei ole võimalik ning seega on tegemist tüviliitsõnadega (Kask 1967: 59–61; Kasik 2013a: 221).

Liitnimisõnu, kus täiendsõnaks on pronoomen, leidub harva. Sellise struktuuriga liitsubstantiivid on näiteks *minategelane* ja *sinavorm*. Enamik taolistest liitsõnadest on

nii tähenduselt kui ka vormilt sõnaühendiga vastavuses (*omahind* ja *oma hind*). (EKG I 1995: 469) Üldreeglina on asesõnaline esiosa nimetavas käändes. Erandiks on enesekohased pronoomenid, kus esineb ka omastavalist liitumist, nt *enesekriitika*. (Kask 1967: 55)

Ka arvsõnalise laiendosaga liitnimisõnu leidub väga vähe, suurem osa sellistest liitsõnadest on oskussõnad (EKG I 1995: 469). Peamiselt liituvad nimisõnadega nimetavaliselt või omastavaliselt põhi- ja murdarvud, mis võimaldavad märkida, mitmest osast miski koosneb või mitu tunnuslikku osa millelgi on, nt *kolmnurk*. Tähenduslik erinevus sõnaühendi ja liitsõna vahel on suur, sest liitsõna märgib ühtainsat eset või mõistet, ükskõik kui mitmest osast see ka koosneb, nt *kolm jalga* ja *kolmjalg*. (Kask 1967: 53)

Eesti keeles esineb liitsubstantiivi esiosana ka kinnistüvesid (*sinilill*, *poliitvang*, *pisiasi*, *esileedi*). Lisaks leidub liitsubstantiive, mille esiosana esineb prefiksilaadne sõnaosa või kinnistüvi, millel puudub vaba korrelaatsõna keeles ja mis ei ole seotud kindla sõnaliigiga. Sellised liitnimisõnad on näiteks *igijää*, *vaeghääldus* ja *ülikool*. Korduvate tüvede hulka kuuluvad ka sellised võõrtüved, mis osalevad küll eesti keele sõnamoodustuses, kui omaette sõnana ei esine. Võõrtüvega liitnimisõnad on näiteks *biokeemia*, *kommunaalmaks* ja *motokross*. Kinnistüvena ja lühitüvena tõlgendatavate moodustustüvede piir ei ole kindel, kuna osa moodustustüvesid on kasutusfunktsioonilt pigem prefiksilaadsed, kuigi struktuurilt on nad seostatavad kindla lekseemiga lühitüvega (*kaas-*, *üld-*). Osa võõrtüvesid on aga pikemate sõnade lühendkujud (*digi-*, *euro-*). (EKG I 1995: 474–476; Kasik 2013a: 222–224)

Paljud kinnistüvelised liitsõnad on sünonüümsed sellise atribuutarindiga, kus laiendiks on samast võõrtüvest lähtuv *ne*-adjektiiv, näiteks *humanitaarteadus* ja *humanitaarne teadus*. Esineb ka liitsubstantiive, kus vaba tüvega on vastavuses ainult üks moodustusosa, milleks enamasti on põhiosa. Selliste liitnimisõnade teine, enamasti täiendosa, on unikaalne ja semantiliselt läbinähtamatu. Sellised liitsõnad on *kuslapuu*, *jaanalind* ja *turteltuvi*. (EKG I 1995: 476)

Lisaks tüvele võib liitsubstantiivis determineerimisülesannet täita veel vormimorfeem (*de-mitmus*), suurtähtlühend (*MM-võistlused*), täht (*x-jalad*), sümbol (*&-märk*) ja number

(3-aminopropaanhape). Sellisel juhul on liitsõna moodustusosad kokku kirjutatud sidekriipsuga. (EKG I 1995: 476; Kasik 2013a: 206)

Omaette rühma moodustavad deverbaalse põhiosaga liitsubstantiivid, mille puhul on liitmismallid seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga. Kui vaadelda siia rühma kuuluvaid liitsõnu süntaktilise seose järgi, siis suurem osa sellistest liitsõnadest on moodustunud objektgenitiiviga (*lõhepüük, toiduvalmistamine*), kuid genitiivne esiosa võib olla ka intransitiivse alusverbi subjekt (*tuuletõmbus, päikeseloojang*). Kui deverbaalse põhiosaga liitsõnas laiendavad alusverbi substantiivsed adverbialid, siis on need samas käändevormis kui tuletuse aluseks olevas verbifraasis (*kodustöötaja, vetelpääste*). Suurem osa adverbitiivse laiendosaga deverbaale on tuletatud ühendverbidest (*etteütlus, vallapäästmine*). (Kasik 2013a: 224–226)

Deverbaalsete liitsubstantiivide hulgas leidub liitsõnatuletisi, mille põhiosa eraldi sõnana kasutusel ei ole (*õigeksmõist, pahakspanu*). Sageli ei ole liitsõna ja lahkukirjutatud fraasi vahel tähenduserinevusi (*päikese loojang* või *päikeseloojang*) või on see üldistusastmes (*maksu maksja* ja *maksumaksja*), kuid üksikud liitsõnad on leksikaliseerunud (*südametunnistus*). Liitdeverbaalide alusel kujunevad liitverbid. See toimub pöördtuletuse teel (*ravikindlustus > ravikindlustama*). (Kasik 2013a: 225–226)

Kopulatiivsed liitsubstantiivid koosnevad kahest või enamast moodustusosast, mis on omavahel koordinatiivses seoses. Liitsubstantiivi sisu koosneb teineteise suhtes võrdse kaaluga moodustusosa tähenduste summast. (EKG I 1995: 476) Muutemorfoloogialt sarnanevad rindliitsõnad laiendliitsõnadega, kuna ka rindliitsõnades toimib põhiosana viimane moodustusosa, millele liituvad muutetunnused ja tuletusliited (*autor-toimetajana*). (Kasik 2013a: 245–246)

Rindliitsõnade hulgas leidub nii leksikaliseerunud tähendusega lekseeme (*aegruum*) kui ka läbipaistvaid sõnu (*kapplaud, arst-inspektor*), nii kinnistunud lekseeme kui ka tekstiliitsõnu (*autor-jumal*). Moodustusosaks võib olla liitsõna (*lasteaed-alkool*), kuid vähe on rindliitsõnu, kus moodustusosa koosneb kahest eri sõnast (*juhataja-peadirektori asetäitja*). (Kasik 2013a: 246)

4. Tekstipõhiste liitsubstantiivide moodustusmallid ajalehekeeles

Silvi Vare koostatud sõnaraamatu „Eesti keele sõnapered“ (Vare 2012: XXI) järgi moodustavad kompleksed sõnad – tuletised ja liitsõnad – eesti põhisõnavarast peaaegu 90%. Umbes kaks kolmandikku neist on liitsõnad (Kasik 2013: 20). Liitsõnade moodustustüübid on avatud ning seetõttu leidub liitsõnade hulgas nii kinnistunud kui ka ajutisi lekseeme. Kinnistunud liitsõnad on sõnaraamatulekseemid, ajutised lekseemid on tekstiliitsõnad, mis on motiveeritud kasutuskontekstist ning moodustatud produktiivse malli analoogial. Osa tekstiliitsõnadest võib aja jooksul kinnistuda ja jõuda sõnaraamatusse. (Kasik 2013a: 204) Siinse töö materjaliks on tekstiliitsõnad, mida sõnaraamatud ei esita.

Selles töös on liitsõnade iseloomustamiseks kasutatud läbivalt termineid *moodustustüüp*, *moodustusmall* ja *moodustustüvi*. Moodustustüüpe eristatakse põhiosa sõnaliigi järgi, moodustusmalle laiendosa sõnaliigi ja vormi järgi. Moodustustüveks nimetatakse tüvekuju, mis esineb liitsõna laiendosana. (Kasik 2013a: 209) Siinse töö uurimisobjektiks on üks moodustustüüp – liitnimisõnad.

4.1. Analüüsi materjal ja töö eesmärk

Analüüsi aluseks olev materjal on kogutud ajalehe Postimees 2011. aasta 6. oktoobri numbrist. Postimees on valitud, kuna tegemist on levinuima päevalehega, ajalehenumber on valitud juhuslikult.

Postimehe analüüsitud numbris leidis üle 800 erineva liitsubstantiivi, nendest 233 liitsubstantiivi ei esinenud „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006“ (<http://www.eki.ee/dict/qs/>) ega „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (<http://www.eki.ee/dict/ekss/>) ühelgi väljal. Kahte sõnaraamatut on kasutatud, kuna nende märksõnastik ei kattu. Kogumist on välja jäetud liitnimisõnalised pärisnimed.

Need 233 sõna moodustavadki selle magistritöö materjali. See, et sõnad on kogutud ainult ühest lehenumbri, näitab, et liitnimisõnade moodustus tekstiprotsessis on eesti

keeles väga produktiivne. Vähemalt selle ühe lehenumbri põhjal on rohkem kui veerand kõigist tekstis kasutatavatest liitnimisõnadest sellesamas tekstis vahetult moodustatud. Kuna materjali pole võrreldud keelekorpustega, siis nende liitsõnade ainukordsuse kohta midagi kindlat väita ei saa, küll aga osutab nende puudumine üldkeeles sõnaraamatutest seda, et need ei ole keele põhisõnavarasse kuuluvad kinnistunud sõnaraamatulekseemid.

Magistritöö eesmärk on välja selgitada, millised on liitsubstantiivide moodustusmallid ajalehekeeles ning millised neist on kõige produktiivsemad.

Enamiku sõnade puhul on tegemist determinatiivsete liitsubstantiividega, kopulatiivseid liitsubstantiive leidis ainult üks. Determinatiivsed liitsubstantiivid on põhiosast lähtuvalt jagatud kaheks: deverbaalse ja mittedeverbaalse põhiosaga liitsõnadeks, kuna deverbaalsetel liitsubstantiividel on oma liitmismallid.

Teonimed on tegevustähendusega nimisõnad, mis on tuletatud verbidest erinevate tuletusliidetega. Morfoloogiliselt on nad noomenid, kuid neil on nii noomenite kui verbide semantilisi ja süntaktilisi omadusi. Substantiivide tuletus verbidest on grammatiline ja seotud lause moodustajate semantiliste funktsioonidega. Lauset esindav verb tuleb nominaliseerida, et oleks võimalik sisestada see teise lausesse mingi argumendi funktsioonis (vrd *tudeng tuleb koju* ja *tudengi kojutulek*). Kuna tuletuse aluseks on verb, siis on verbaalsus tuletises nii semantiliselt kui ka süntaktiliselt mõningal määral säilinud. Semantiliselt väljendub verbaalsus selles, et tuletises sisaldub verbi tähendus, millele lisandub semantilisi tunnuseid. (Kasik 2009: 87)

Süntaktiliselt väljendub verbaalsus selles, et tuletis tähistab kas süvastruktuuri predikaati või mõnda alusverbi argumenti. Kui tuletis tähistab süvastruktuuri predikaati, on sufiks vaid muutnud verbi substantiiviks, kuid alussõnale ei ole lisandunud mingeid semantilisi tunnuseid ning tuletis väljendab tegevust nagu tuletusalune verbki (*kirjutamine, jooks, areng*). Säilinud on ka verbi süntaktilised sõltuvussuhted (vrd *tullakse ekskursioonilt* ja *ekskursioonilt tulek*). Kui tuletis tähistab alusverbi argumenti, on tegemist argumentnominalisatsiooniga. Sellisel juhul esineb tuletis tuletusaluse verbi ühe argumendi funktsioonis ning argumentivahekorda märgib tuletusliide. Argumentnominalisatsioon muudab alusverbi süntaktilisi suhteid päris substantiivi suunas. Enamasti ei ole säilinud verbi rektsioon või on laiendid tuletisega seotud erinevas vormis (vrd *märgitakse päevikusse* ja *märkus päevikus*). (Kasik 2009: 87–88)

Deverbaalsubstantiivide fraasistruktuur põhineb osaliselt alusverbil ning seetõttu võib verbitüveline substantiiv koos oma laienditega moodustada noomenifraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile. Alusverbi laiendid osalevad deverbaalsubstantiivide moodustamises. Kui verbi laiendosa on alusverbi subjekt (*kultuuri õitseng, karja rännak*) või aluseverbi objekt (*bussi ootaja, sääskede tõrje*), siis saavad laiendid substantiivile iseloomuliku genitiivtäiendi vormi. Verbi muud rektsioonilised laiendid aga säilitavad oma vormi (*pargipingil istuja, lahkuda soovija*). Sageli liitub verbitüvelise substantiivi ühesõnalise laiend oma põhiosaga sünteetiliseks liitsubstantiiviks (*koolimine, kohaotsija*). (Kasik 2013a: 114)

Siinses magistritöös on deverbaalse põhiosaga liitsõnade hulka arvatud need liitsubstantiivid, kus verbiseos põhiosa ja laiendosa vahel on olemas ning liitsõna väljendab protsessi või tegevust. Osadevahelise seose järgi on need sünteetilised liitsõnad. Üldine protsessinimetuste morfoloogiline tunnus eesti keeles on *mine*-sufiks, mille abil saab moodustada substantiive kõikidest verbidest. Kuna *mine*-liide on väga grammatiline, võimaldab see tuletada substantiive nii sõnaraamatulekseemidest kui ka igast potentsiaalsest verbitüvest (*volberdamine, beibetamine*). Protsessi märkivaid noomeneid on võimalik tuletada ka teiste liidetega, nt *us*-liitega (*õppus*), *e*-liitega (*tõrje*), *ng*-liitega (*õping*), *k*-liitega (*tulek*), *tu*- ja *du*-liitega (*vahistatu*), *mus*-liitega (*suremus*), *u*-liitega (*sadu*), *m*-liitega (*sõnum*), *is*-, *tis*- ja *dis*-liitega (*petis*), *i*- ja *ti*-liitega (*kustuti*) ja *in*-liitega (*värin*). Teiste liidetega moodustatud protsessituletiste olemasolu ei takista *mine*-nominalisatsiooni ning verbilaiendid võivad laiendada ka teiste liidetega tuletatud protsessituletisi (vrd *töö otsimine* ja *töö otsing*, *päikese loojumine* ja *päikese loojang*, *maja ehitamine* ja *maja ehitus*). Ka need võivad liituda deverbaaliga liitsõnaks. (Kasik 2013a: 115–138; 224–226)

Produktiivne on ka *ja*- ja *nu*-liiteliste tegijanimede moodustamine, mille referendiks on alusverbi subjektargument (*abistaja, ehitaja, õppinu, kirjutanu*). Süntaktiliselt aktiivne on ka objektargument, mis võtab *ja*-tuletise laiendina genitiivtäiendi vormi (*vanuri abistaja, tänavate ehitaja*), *nu*-tuletise laiendina aga säilitab objekti vormi (*keemiat õppinu, luuletuse kirjutanu*). Osa tuletisi seostub ka muude verbilaienditega, näiteks *bussiga saabuja, kodust tulnu, kooli lõpetanu*). Ka sellised laiendid võivad liituda oma põhiosaga liitsõnaks. (Kasik 2009: 107–109; Kasik 2013a: 116–118)

Peale verbilaiendite võib deverbaalsete nimisõnadega seostuda ka laiendosa, mis pole seotud alusverbi rektsiooniliste laienditega (*pronksikohtumine, prooviostja*). Selliseid liitsubstantiive analüüsitakse koos mittedeverbaalse põhiosaga liitsubstantiividega. Deverbaalsed liitsubstantiivid on omakorda liigitatud süntaktilise seose järgi kolme rühma, lähtudes sellest, kas laiendosa on alusverbi subjekt, objekt või adverbiaal.

Muu substantiivse põhiosaga determinatiivsed liitsubstantiivid ehk mittedeverbaalid on jagatud laiendosa ja põhiosa vormilise seose järgi kaheks: sünteetilisteks ja tüviliitsõnadeks. Sünteetilised liitsõnad on moodustatud süntaktiliselt seotud fraasi alusel ning liitsõna osade vahel on süntaktiliselt motiveeritud laiendusseos, samas kui tüviliitsõna osade vahel on ainult leksikaalne seos (Kasik 2013a: 200). Sünteetiliste liitsõnade ja lahkukirjutatud fraaside vahel ei ole alati kindlat piiri, tüviliitsõnad on kindlad liitsõnad. Sünteetiliste liitsubstantiivide alla kuuluvad liitsõnad, mille laiendosaks on genitiivis substantiiv (*vallamaja*) või nominatiivis adjektiiv (*külmkapp*). Muudes vormides substantiivilaiendid (*koorega kohv, isata laps, siidist kleit*) oma põhjaga liitsõnu ei moodusta. Tüviliitsõnad on sellised liitsubstantiivid, mille osade vahel ei ole morfosüntaktiliselt vormistatud seost, nii et nende esinemine lahkukirjutatud fraasina ei ole vormiliselt võimalik – nende laiendosaks on nominatiivis substantiiv (*kuldraha*), lühenenud (*sugulasrahvas, kuningriik*) või kinnistüveline sõna (*lihtsõdur*), muutumatu lekseem (*tagahoov*) või täht (*C-vitamiin*) või lühend (*EM-võistlused*). (Kasik 2013a: 200–224) Lühenenud ja kinnistüvelise laiendosaga liitsubstantiivid on kokku võetud ühte rühma, sest kõikide selliste liitsõnade laiendosa ei kujuta endast mingit sõnavormi ja eraldi sõnana esineda ei saa.

Ühte materjali hulgas leidunud rindliitnimisõna on kirjeldatud analüüsipeatüki lõpus. Sõnade liigitamisel olen toetunud Reet Kasiku raamatu „Komplekssete sõnade struktuur“ liitsõnade peatükile (2013: 200–250). Iga rühma juurde on lisatud ka lausenäiteid, kuna tekstiliitsõna tähendus ja teatud rühma kuuluvus selgub sageli üksnes selle kasutusümbruse põhjal.

4.2. Deverbaalse põhiosaga determinatiivsed liitsubstantiivid

Deverbaalse põhiosaga liitsubstantiive leidis analüüsitud materjali hulgas 28. Sellised liitnimisõnad on liigitatud laiendosa järgi kolme rühma: laiendosa on alusverbi subjekt, objekt või alusverbi laiendav adverbiaal.

4.2.1. Laiendosa on alusverbi subjekt

Liitsubstantiive, mille laiendosa on alusverbi subjekt, leidis ajalehes Postimees neli: *kvaliteedilangus* (vrd *kvaliteet langeb*), *käibekasv* (vrd *käive kasvab*), *lapselalin* (vrd *laps laliseb*), *palgakasv* (vrd *palk kasvab*). Selliste liitsubstantiivide põhiosa on intransitiivsest verbist tuletatud deverbaal.

Kõigi nelja liitsõna puhul (näide 1–4) on nii põhiosa kui ka laiendosa liitsõnad.

- (1) Muutume järjest efektiivsemaks, aga ei saa lubada endale *kvaliteedilangust*.
- (2) Tavapäraselt on kampaania *käibekasv* olnud keskmiselt 25 protsenti.
- (3) Markuse vene aktsendiga *lapselalin* on muretu ja armid lastekodukuudest jäävad märkamatuks.
- (4) Hinnatõus on *palgakasvu* nahka pannud, sestap püütakse ühe rohkem kaupu osta kasutatult või kampaaniahinnaga.

Kõigi liitsubstantiivide põhiosaks on lekseem ning seetõttu tähenduserinevust liitsõna ja lahkukirjutatud fraasi vahel ei ole. Näiteks annavad sama mõtet edasi nii *kvaliteedilangus* kui ka *kvaliteedi langus* ning *palgakasv* ja *palga kasv*. Kokkukirjutuse puhul on tajutav üldistunud mõiste, mis pole seotud kindla kvaliteedi langusega või ühe isiku palga kasvuga. Laiendosaks on kõikide sõnade puhul genitiivis substantiiv.

4.2.2. Laiendosa on alusverbi objekt

Selliseid liitsubstantiive, kus transitiivsest verbist tuletatud substantiivi genitiivtäiend on semantiliselt alusverbi objekt, oli 17: *eelarvekärbe* (vrd *eelarvet kärbitakse*), *eneseotsing* (vrd *ennast otsitakse*), *geograafiateadmised* (vrd *geograafiat teatakse*), *kaitsekärbe* (vrd *kaitset kärbitakse*), *keelemõjutus* (vrd *keelt mõjutatakse*), *kiiruseületamine* (vrd *kiirust ületatakse*), *kunstiõpetaja* (vrd *kunsti õpetatakse*), *liiklusrikkumine* (vrd *liiklust rikutakse*), *maailmamuutja* (vrd *maailma muudetakse*), *majanduskasvuootus* (vrd

majanduskasvu oodatakse), *meediatarbimine* (vrd *meediat tarbitakse*), *mõistmispüüe* (vrd *püütakse/püüab mõista*), *personalivalik* (vrd *personali valitakse*), *rahaülekanne* (vrd *raha kantakse üle*), *rahvusesindus* (vrd *rahvust esindatakse*), *valutundmine* (vrd *valu tuntakse*), *õhutusvalisusnõue* (vrd *õhutusvalisust nõutakse*). Ka nende liitsubstantiivide puhul on tajutav mingi uus mõistetähistus, kuigi tähendus on selge ka ainult osade seose põhjal. Sõnades *eelarvekärbe*, *kaitsekärbe*, *keelemõjutus*, *kunstiõpetaja* ja *maailmamuutja* on laiendosa indefiniitne ja ei viita konkreetsele referendile: nende sõnade esiosa ei viita konkreetse eelarve kärpele, kindla kaitse kärpimisel, kindla keele mõjutusele, konkreetsele kunsti õpetajale, vaid ametile kui sellisele või ühele maailma muutjale.

- (5) USA kaitseminister Leon Panetta hoiatas eile NATO liitlasi selle eest, et Ühendriikide sõjaväel seisavad ees suured *eelarvekärped*, mistap nad ei saa katta teiste liitlaste märkimisväärseid puudujääke.
- (6) USA hoiatas *kaitsekärbete* eest.
- (7) Karolin viibis lastekodus vanuses, mil iga *keelemõjutus* kergelt külge hakkas.
- (8) Lorenz on Tallinna Pelgulinna gümnaasiumis lastele arvutiasjandust õpetanud kümme aastat, algul oli ta tegev ka *kunstiõpetajana* ja vajadusel asendab siiani algklassides tööõpetuse õpetajat.
- (9) See ei ole film mitte niivõrd noortest *maailmamuutjatest* ja aktivismist, nagu esmapilgul võiks tunduda ja ka mulle aastate eest tundus, kuivõrd palju universaalsem film inimeste koos olemisest ja koos tegemisest.

Enamasti oli siia rühma kuuluvate liitsubstantiivide laiendosa samuti substantiiv. Sõnas *eneseotsing* (näide 10) on laiendosaks objektiseosega pronoomen *enese*. Deverbaalse põhiosaga liitsubstantiivide seas leidub liitsõnu, mille puhul on alusverbi *da*-infinitiivis laiend nominaliseerunud liitse deverbaalse moodustustüvega tuletiseks (Kasik 2013: 225). See on juhtunud sõnas *mõistmispüüe* (näide 11), mille aluseks on fraas *püüab mõista*. *mine*-liiteline laiendsõna on objektiseosest hoolimata lühitüveline (*mõistmispüüe*).

- (10) Siivi ema oli alkohoolik, kes rändas töö- ja *eneseotsinguil* lapsega mööda Eestit, end pikemaks ajaks sisse seada ei õnnestunud kusagil.

- (11) Mul on võrratuid kogemusi koostööst meedikutega, keda iseloomustab siiras *mõistmispüüe*, võime vastutust jagada ja oskus aidata kaasa vastastikuse usalduse tekkimisele.

us-tuletis on tavaliselt süntaktilisest seosest hoolimata deverbaalsubstantiivis laiendosana nominatiivne (Kasik 2013a: 225), moodustades oma põhiosaga tüviliitsõna. Siinse materjali hulgas leidsid kolm nominatiivis *us*-tuletist: *liiklusrikkumine* (näide 12), *rahvusesindus* (näide 13) ja *õhtuturvalisusnõue* (näide 14). Analüüsitavaid sõnade seas esines ka üks genitiivis *us*-tuletis: *kiiruseületamine* (näide 15). On võimalik järeldada, et *us*-liitelised sõnad võivad deverbaali laiendosana olla kahesuguses vormis, nii *us*-lõpuliste sõnadele iseloomulikult nominatiivis kui ka objektlaiendile iseloomulikult genitiivis.

- (12) Politsei teatel vaidlustab kiiruskaamerate tuvastatud *liiklusrikkumiste* eest mõistetud trahviotsused sel põhjusel umbes kolm protsenti autoomanikest.

- (13) „Loodan, et tüdrukud on EMI pettumuse unustanud,“ sõnas *rahvusesinduse* peatreener Kaido Kaaberma.

- (14) Umar Farouk Abdulmutallabi, kelle tegu tõi kaasa USA veelgi karmimad *õhtuturvalisusnõuded*, süüdistatakse katses panna plahvatama aluspesusse õmmeldud pomm 25. detsembril 2009. aastal Amsterdamist Detroiti teel olnud Northwest Airlinesi lennul 253.

- (15) Juhul kui Herman Simm ei soovi abikaasa *kiiruseületamise* tõttu määratud hoiatustrahvi tasuda, peab ta järgmise 30 päeva jooksul temale määratud trahviotsuse vaidlustama.

Sõnaühendi muutumist liitsubstantiiviks mõjutab sageli see, kui kogu sõnaühendil on eeslaiend (Kasik 2013a: 208). Laiendi kasutus on näha lausetes 5, 7, 9, 11 ja 14.

4.2.3. Laiendosa on adverbiaal

Siia rühma kuulub seitse liitsubstantiivi, mis kõik koosnevad kahest lihtsõnast. Need sõnad on: *börsileminek* (vrd *minnakse börsile*), *haiglaskäik* (vrd *käiakse haiglas*), *kaasanoogutamine* (vrd *noogutatakse kaasa*), *möödarääkimine* (vrd *räägitakse mööda*), *purkivõtmine* (vrd *võetakse purki*), *tagasisaatmine* (vrd *saadetakse tagasi*), *ümberkukkumine* (vrd *kukutakse ümber*).

Neli adverbilise laiendosa deverbaali seitsmest on tuletatud ühendverbidest (näited 16–19): laiendosaks on adverb, millel selget iseseisvat süntaktilist funktsiooni alati ei ole, vaid mis moodustab põhiverbiga ühe leksikaalse üksuse. Selliste ühendverbituletiste kokkukirjutust nõudis varem ka ortograafiareegel (Kirjakeele teataja 1985: 41). Lahkukirjutatud fraasi ja liitsubstantiivi tähenduse vahel erinevust ei ole ja keeleteoimkonna värske otsuse järgi lubatakse ühend- ja väljendverbituletisi edaspidi ka lahku kirjutada (Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 11.06.2011). Samasuguse ülekantud tähendusega on nii *kaasanoogutamine* kui ka *kaasa noogutama*, *möödarääkimine* ja *mööda rääkima*, substantiivifraasi *kaasa noogutamine* kokkukirjutust võib mõjutada eeslaiend. Tähendus on sama ka sõnade *tagasisaatmine* ja fraasi *tagasi saatma* ning *ümberkukkumine* ja *ümber kukkuma* vahel.

(16) Mulle antud vastutusala piirdus lapse toitmise ja uinutamisega ning personalile tänuliku *kaasanoogutamisega*.

(17) Teisalt – ka konfliktid ja *möödarääkimised* võtavad aega, normaalsest suhtlemisest tihti rohkemgi.

(18) Ligikaudu pooled e-poodidest ei võtnud enda kanda ka kauba *tagasisaatmisega* seotud kulusid.

(19) Kihelkonna vallavanema Raimu Aardami sõnul tuletorni ennast kokkuvarisemine või *ümberkukkumine* ei ähvarda, kuigi see on pärast 2005. aasta jaanuaritorme umbes 60 meetri kaugusel meres.

Kogutud tekstiliitsõnade hulgas leidis ka üks illatiivikujulise nimisõnalise laiendosa tuletis, mida võib tõlgendada väljendverbituletisena: *purkivõtmine* (näide 20), mille alusena võib näha kõnekeelset väljendit *purki võtma*. Nii liitsõna kui ka väljendverbi tähendus on ülekandeline.

(20) Teleseriaalis käib ju kõik stseenide *purkivõtmisena*.

Teiste selle rühma deverbaalide puhul laiendavad alusverbi vabad adverbiaalid (näited 20–21), mis on deverbaalse põhiosa laiendina samas käändevormis kui tuletuse aluseks olevas verbifraasis. Ka nende liitsubstantiivide tähendus ei erine lahkukirjutatud fraasi tähendusest (vrd *börsileminek* ja *börsile minek*, *haiglaskäik* ja *haiglas käik*). Liitsõna *börsileminek* ei viita konkreetsele minekule, vaid selle sõna puhul on tajutav uus üldistunud tähendusega mõiste. Liitsubstantiiv *haiglaskäik* viitab ühele

konkreetssele haiglas käimise korrale, millele osutab ka eeslaiend *oma*.

(21) Eile ilmunud rikaste edetabeli tipus on ärimees Hillar Teder, kelle kaubandusketi O'Key börsileminekust vabanenud miljarditele jõudis ajakirjandus jälile alles aasta eest, kirjutas Äripäev.

(22) Just nii näen ma tagantjärele oma *haiglaskäiku* lapsega: minu kõhklusi tõlgendati asjatundjate pädevuses kahtlemisena, millele järgnesid katsed minu näilist ülbust summutada.

4.3. Mitteverbaalse põhiosaga determinatiivsed liitsubstantiivid

Mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiivid jaotuvad sünteetilisteks ja tüviliitsõnadeks. Sünteetilise liitsõna substantiivne laiendosa on substantiivifraasi laiendina genitiivis, tüviliitsõna laiend aga nominatiivis (Kasik 2013a: 205–208). Eesti keeles on aga palju selliseid sõnu, mille nominatiiv ja genitiiv on kujult sarnased ning seetõttu pole sageli võimalik kindlalt otsustada, kas süntaktiline seos sõnade vahel on olemas. Osade sarnaste sõnade puhul saab tähendusseose põhjal siiski vahet teha, kas laiendosa on nominatiivis või genitiivis. Viimasel juhul on sõnaosade vahel tajutav süntaktiline seos, nii et liitsõna on võimalik süntaktilise fraasina lahku kirjutada (vrd *õpetajakuju* ja *õpetaja kuju*). Siinses magistritöös on liitnimisõnad, mille laiendosa vormi on nominatiivi ja genitiivi samakujulisusest hoolimata võimalik süntaktilise seose põhjal tajuda genitiivina, paigutatud sünteetiliste liitsubstantiivide alla.

4.3.1. Substantiivse laiendosa nominatiiv ja genitiiv on samakujulised

Liitsubstantiivid, mille laiendosa nominatiiv ja genitiiv on samakujulised ning mida ei saa süntaktilise fraasina lahku kirjutada, on välja toodud eraldi rühmana. Kuna ka genitiivse laiendosaga liitsõnu ei saa morfosüntaktilise seose olemasolust hoolimata alati fraasina lahku kirjutada, sest neil võib olla diferentseerunud tähendus (nt *juturaamat*, *äärelinn*) (Kasik 2013a: 211), siis ei saa siia rühma kuuluvate sõnade puhul laiendosa vormi ühemõtteliselt nominatiiviks või genitiiviks tõlgendada. Sellised sõnu oli kaheksa: *koduklubi*, *kodupood*, *heteropaar*, *vabaabielupaar*, *epeekoondis*, *epeemeeskond*, *epeenaiskond* ja *aumedal*.

Liitsubstantiivide *koduklubi* (näide 23) ja *kodupood* (näide 24) puhul ei ole võimalik esitada küsimust, mille klubi või mille pood. Seega ei ole need sõnad süntaktilise fraasina võimalikud ning ei ole saa otsustada, kas laiendosa on nominatiivis või genitiivis. Laiendosa *kodu* on suhteliselt levinud, selle esiosaga liitsõnu leidub nii ÕSis kui ka EKSSis. Sõna *koduklubi* tähendab klubi, kus põhiliselt töötatakse ja mille eest mängitakse. Liitsõna *kodupood* võib tähendada nii poodi, mis asub kodule kõige lähemal, kui ka poodi, kus põhiliselt käiakse. Sellised liitsõnad võivad sisuliselt korreleeruda adjektiivtäiendiga substantiivifraasiga (vrd *kodune klubi*, *kodune pood*).

(23) Eesti jalgpallikoondise vasakkaitstjana tegutsev Ragnar Klavan on tänavu *koduklubis* peale harjumuspärase positsiooni täitnud ka keskkaitstja rolli.

(24) Suuremates kauplustes on see ka võimalik ning minu *kodupoes*, kus peab käima päripäeva, tunnen ennast alati kuidagi ebamugavalt.

Siia rühma kuuluvate sõnade hulgas on kaks liitsubstantiivi, mille põhiosaks on sõna *paar*: need on *heteropaar* (näide 25) ja *vabaabielupaar* (näide 26). Neist esimese puhul on laiendosaks isikule viitav substantiiv, teise sõna puhul teatud kooselu iseloomustav fraas. Ka neid moodustusosi ei saa üksteisest lahku kirjutada.

(25) Siis tulevad jutuks *heteropaarid*, kes ei taha abielluda.

(26) Mõelge korra oma tuttavatele *vabaabielupaaridele*.

Liitsubstantiivide *epeekoondis* (näide 27), *epeemeeskond* ja *epeenaiskond* puhul ei saa samuti otsustada, kas laiendosa on nominatiivis või genitiivis, kuna süntaktilist fraasi nendest sõnadest moodustada ei saa. Sisulise seose järgi võib laiendosa siiski tajuda pigem genitiivisena (vrd *jalgpallikoondis*).

(27) Järgmisel nädalal Itaalias Catantias peetavate vehklemise maailmameistrivõistluste eel ripub Eesti *epeekoondise* kohal suur küsimärk: kas suudetakse teist MMi järjest medaliga koju naasta?

Ka liitsubstantiivist *aumedal* ei ole võimalik moodustada süntaktilist fraasi.

(28) Shechtman pälvib lisaks preemiaale ja *aumedalile* ka 10 miljoni Rootsi krooni (1,1 miljoni euro) suuruse autasu.

4.3.2. Sünteetilised liitsubstantiivid

Nagu kolmandas peatükis juba välja toodi, on sünteetilised liitsubstantiivid sellised liitsõnad, mille osade vahel on morfosüntaktiliselt vormistatud seos (Kasik 2013a: 200). Siia rühma kuuluvad liitsubstantiivid, mille laiendosaks on genitiivis substantiiv, adjektiivlaiendiga substantiivifraas või nominatiivis adjektiiv. Substantiivse laiendosaga sünteetilisi liitnimisõnu leidis uuritud materjalis 100, adjektiivlaiendiga substantiivifraase üks ja adjektiivse laiendosaga on neli sünteetilist liitsubstantiivi.

4.3.2.1. Laiendosaks genitiivis substantiiv

Kõige suurema rühma moodustasid sünteetilised liitsubstantiivid, mille laiendosaks on teine substantiiv genitiivis. Et moodustustüve tüüpiline vorm on genitiiv, on välja toonud ka näiteks Kask (1967: 31) ja Kasik (2013a: 211). Uuritud materjalis oli sellise moodustustüvega liitsubstantiive 100. Selle arvu põhjal võib öelda, et genitiivse laiendosaga liitmismall on produktiivne ning sellise struktuuriga tekstiliitsõnu moodustatakse vabalt.

Sageli võivad sünteetiline liitsõna ja samadest sõnadest koosnev kahesõnaline fraas kirjutatud tekstis varieeruda ilma tähenduserinevuseta, kuna genitiivse esiosaga liitsubstantiiv on tekkinud genitiivtäiendiga substantiivifraasi teel. Palju on siiski ka selliseid liitsubstantiive, mis on diferentseerunud tähendusega ning ei ole sisult sama tähendusega kui lahku kirjutatud substantiivifraas. (Kasik 2013a: 211)

Kahesõnaline fraas oleks ilma suure tähenduserinevuseta võimalik järgmiste liitsubstantiivide puhul: *eelarvepuudujääk*, *huumorivarjund*, *internetipood*, *jaanuritorm*, *jõulukampaania*, *kampaaniahind*, *kodutöömürgistus*, *kohvikuperemees*, *kuluarve*, *limpsipudel*, *lähiregioonilend*, *meediaäri*, *meditsiinisüsteem*, *meditsiiniteadus*, *mereimitatsioon*, *moeajastu*, *müügikampaania*, *noorpõlvettuttav*, *raviotsus*, *ravivalik*, *reklaamikontakt*, *reklaamiraha*, *sõidumõnu*, *sünnipäevakontsert*, *valikuvariant*, *veehind*, *veefirma*, *võlanakkus* ja *üürihind*. Näiteks on lauses 29 täiesti võimalik kasutada kahesõnalist fraasi *kohviku peremees* või lauses 30 kirjutada lahku *sõidu mõnu*. Kokkukirjutamise eesmärk on pigem anda sõnale teine varjund ning muuta see terminilaadseks.

(29) Tassi kohvi sain *kohvikuperemehelt* kahe suudluse eest.

(30) See kõik eeldab *sõidumõnust* pakatavat nädalavahetust.

Laiendiga liitsubstantiivid uuritud materjali hulgas olid *keemiapreemia*, *kokkuhoiumeetmed*, *kõrgklassivõsuke*, *kärpekava*, *liigatabel*, *linnaosaselts*, *meediaturg*, *raviplaan*, *sõiduala*, *trahviotsus*, *tõsteäss*, *veebiväli*, *õpetajakuju* ja *ärimudel* (näited 31–44). Laiendi funktsioon on täpsustada terve fraasi tähendust: missuguse keemiapreemiaga on tegemist, missugused on kokkuhoiumeetmed, mis riigi liigatabelist on jutt jne. Ka nende sõnade puhul oleks lahkukirjutamine siiski võimalik.

(31) Tänavuse *Nobeli keemiapreemia* pälvis Iisraeli teadlane Daniel Shechtman

(70) kvaasikristallide – varem võimatuks peetud keemilise struktuuri – avastamise eest.

(32) Vihased Kreeka riigiametnikud korraldasid eile järjekordse ööpäevase üldstreigi valituse *uute kokkuhoiumeetmete* vastu.

(33) Seal elas ta ise ostetud lukskorteris ja lävis peamiselt teiste *kaasmaalastest kõrgklassivõsukestega*.

(34) Kreeka riigiametnikud avaldasid meelt *uue kärpekava* vastu.

(35) „Tunnen ennast sellel kohal väga hästi ja võib-olla isegi paremini kui vasakkaitstes,“ sõnas senisel hooajal *Hollandi kõrgliiga liigatabelit* juhtiva AZ Alkmaari ridades palliv Klavan.

(36) Seda enam on tähelepanuväärne kannatlikkus, millega Jaan Tootsen on jälginud *Tallinnas tegutseva linnaosaseltsi* Uus Maailm käekäiku.

(37) *Tänapäeva meediaturg* ei ole trükitud ajakirjanduse vastu just lahke, näiteks U.S. News & World Report lõpetas umbes aasta tagasi paberil ilmumise ja muutus veebiväljaandeks.

(38) Sellega võetakse ka võimalus muuta vormiline otsustamisõigus sisuliseks: teha teadlikke valikuid ja tõesti otsustada *oma lapse raviplaani* üle.

(39) Kiiruskaamera fikseeris *90 km/h lubatud sõidualas* auto kiiruseks 97 km/h.

(40) Juhul kui Herman Simm ei soovi abikaasa kiiruseületamise tõttu määratud hoiatustrahvi tasuda, peab ta järgmise 30 päeva jooksul *temale määratud trahviotsuse* vaidlustama.

(41) *Kunagine Eesti tõsteäss* Arnold Luhaäär väitis, et kasutas dopinguna pitsi konjakit.

- (42) *New York Timesi* paber- ja veebiväljade võrdlemiseks tehtud uuring näitas, et inimesed pühendavad paberil esitatud tekstile rohkem tähelepanu kui samale materjalile ekraanil.
- (43) Hariduses on need rollimudelid õnneks kõll eelmisesse sajandisse maha jäänud, kuid me mäletame ometi sellist *sõjaväelaslikku õpetajakuju*: ta teab alati õigeid vastuseid, aga kui ei tea, siis püüab oma autoriteeti säilitada küsija naeruvääristamisega.
- (44) Mis puudutab korporatiivseid huvisid, siis loomulikult otsime reklaamikontakte: see on osa iga *eraväljaande ärimudelist*.

Keelekasutuses tundub olevat ka tendents kirjutada kokku institutsioonide ja professionide nimetused *konjunkturiinstituut, konkurentsiamet, luurekompanii, reformipartei*, kokkukirjutamist soodustava eeslaiendiga olid nimetused *eetikakeskus, kommunikatsioonibüroo, kommunikatsioonispetsialist, sotsiaaltööspsialist, personaliülem* (näited 45–49). Ka nende sõnade puhul oleks samatähenduslik lahkukirjutatud kahesõnaline fraas. Samamoodi eelistatakse kokku kirjutada ka termini- või nimelaadsed kampaaniate nimed *Ostumöll* ja *Osturalli* (näide 50).

- (45) Autor töötab *TÜ eetikakeskuses*.
- (46) *Ministeeriumi kommunikatsioonibüroo* juhataja Tarmu Kurmi sõnul on kohalikel omavalitsustel väga oluline omada ülevaadet oma elanike kohta.
- (47) „Sarnast või isegi paremat tulemust loodame ka sellest kampaaniast,“ nentis *Rimi kommunikatsioonispetsialist* Katrin Bats.
- (48) *Tudulinna sotsiaaltööspsialist* Heli Šmigelskene sõnul tuli signaale laste kehva olukorra kohtan nii koolist kui ka lasteaiast ning lastekodusse viimine oli ainus võimalus lapsi kaitsta.
- (49) Enne ühingu asepresidendiks saamist 1998. aastal töötas ta riigiametites – president Jimmy Carteri administratsioonis *justiitsministeeriumi personaliülemana*, aga jõudis 1969–1971 ajalehe Atlanta Constitution juures ise reporteritööd teha.
- (50) Eile algas Tallina kaubamajas *Osturalli* ja Rimis Tudish Piip, täna alustab Bauhof *Ostumölluga*.

Tähenduserinevus fraasi ja liitsubstantiivi vahel on selgem järgnevates sõnades: *kalamaius*, *kõrvalseisjahoiak*, *mahlamasin*, *pangajuht*, *politseibuss*, *politseisõiduk*, *punktirekord*, *raketisüsteem*, *reporteritöö*, *toidupakend*, *toidutööstus* ja *õllekork*. Kahesõnaline fraas oleks nende sõnade puhul võimalik, kuid siis viitaksid nende sõnade süntaktilised laiendid kindlale referendile. Kokku kirjutatuna on aga tuntav uus mõiste, laiendosa on indefiniitne ja ei viita kindlale referendile. Näiteks ei ole lauses 51 mõeldud konkreetse panga juhti, näitelause 52 ei ole mõeldud kindla toidu pakendit.

(51) Kui isegi nii soliidne asutus nagu Euroopa Keskpank reedab oma põhimõtted, sest *pangajuhtide* meelest on see otstarbekas ja vajalik?

(52) Toitumisspetsialist Adik Levin toidust ja *toidupakenditele* trükitud info loetamatuses.

Indefiniitse laiendosaga on ka sõnad, mille esiosa ainsuse genitiivil on mitmuse tähendus: *faktianalüüs* (=faktide analüüs, kuigi üksikjuhtumi tähenduses oleks võimalik ka *fakti analüüs*), *hinnakampaania* (=hindade kampaania), *krõpsupakk* (=krõpsude pakk), *mängugraafik* (=mängude graafik), *patsiendikeskus* (=patsientide keskus), *rallisõber* (=rallide sõber) ja *tarbijakaitsevõrgustik* (=tarbijate kaitse võrgustik). Sõnas *tuletornikompleks* (=tuletornide kompleks) on laiendosa samuti ainsuses, samas on substantiiv *kompleks* sisult mitmuslik ning ilmselt seetõttu on laiendosa ainsuses. Näidetes 53–59 on liitsubstantiivi ees kasutatud ka täpsustavat laiendit.

(53) Volikogu võttis otsuse vastu, toetudes *mahukale ja põhjalikule faktianalüüsile*.

(54) Kogu kokku 10 Coca-Cola pudeli korki ja 10 õllekorki, 15 sigaretipakki, sama palju šokolaadipabereid, 25 *krõpsupakki* ning kogu klaas- ja plasttaara.

(55) Hollandis on kaitsja pidanud viimastel hooaegadel harjuma *tiheda mängugraafikuga*, kuna lisaks meistrivõistlustele on Alkmaar jõudnud järjest ka eurosarjadesse.

(56) Nüüd oli mul hea meel lugeda, et õdede ja ämmaemandate ühendused on sihiks seadnud *just patsiendikeskuse*.

(57) Kuigi *Eesti rallisõbrad* pole Täna WRC-auto roolis näinud, on peatselt 24-aastaseks saav kihutaja tegelikult juba tipptasemel masinaga kohanenud.

(58) *Euroopa tarbijakaitsevõrgustiku* korraldatud uuringu käigus proovisid katseostlejad ära hulga Euroopa tegutsevaid internetipoodi.

(59) Üks Saaremaa omapärasemaid vaatamisväärsusi *Kiipsaare tuletornikompleks* laguneb hoolimata Kihelkonna vallavalitsuse meeldetuletustest omanikule.

Ilmne tähenduserinevus kahe sõnalisest fraasist on liitsubstantiividel *linnakatse*, *linnamaastur*, *reisiette võtja* ja *tahvelarvutiväljaanne*. Kuigi morfosüntaktiline seos laiendi ja põhiosa vahel on nii fraasis kui liitsõnas ühtmoodi vormistatud, ei ole laiendosa semantiline funktsioon võrreldav fraasilaiendi semantilise funktsiooniga. *Linnakatse* ei ole linna katse midagi teha, *linnamaastur* ei ole linna maastur, *tahvelarvutiväljaanne* on sarnane paberväljaandele ja *reisiette võtja* ei ole isik, kes võtab ette reisi. Kõigil siia rühma kuuluvatel sõnadel on eeslaiendid.

(60) Reedel sõidetakse kolm kiiruskatset, neist viimane on traditsiooniliselt publikumagnetiks olev *Kuressaare linnakatse*.

(61) Politsei- ja piirivalveamet määras Simmile teisipäeval üheksa eurose hoiustrahvi selle eest, et *temale kuuluv linnamaastur* Daewoo Rexton ületas 24. septembril Tallinna-Pärnu maantee 103. kilomeetrit kiirust.

(62) Tarbijakaitseamet palub kõik tarbijaid (füüsilisi isikuid), kes on tasunud *nimetatud reisiette võtjale* reise eest, mis on ära jäänud või jäävad ära, esitada selle kohta avaldus hiljemalt 4. novembriks.

(63) *Meie tahvelarvutiväljaandel* on 100 000 tellijat ning ajakirjaga võrreldes on seda muidugi vähe.

Täiesti teises tähenduses lahku kirjutatud fraasist on ka liitsõnad *kolmnurgatipp*, *kingapommitaja* ja *päikesemaja*. Need sõnad on moodustatud kindlasse lausesse ning mõttekad ainult tänu kontekstile. *Kingapommitaja* ei pommita kinga, vaid tegemist on isikule antud kirjeldava nimega, liitsubstantiivi *kolmnurgatipp* all ei mõelda matemaatikast tuntud kolmnurga tippu ning liitnimisõna *päikesemaja* ei ole otseselt seotud päikesega. Üldteadmiste ja konteksti põhjal on tähendus võimalik tuletada.

(64) Sama lõhkeainet kasutas „*kingapommitaja*“ Richard Reid, kellel 2002. aastal nurjus katse panna plahvatama pomm American Airlinesi lennu 63.

(65) Veel kord, kui vaadata neli-viis aastat ette, on Moskva *kolmnurgatipp* väga oluline ja ühiskondliku stabiilsuse mõõde on seal järjest tähtsam.

(66) Nii näiteks tunnistas žürii gümnaasistide arvestuses parimaks Pärnu-Jaagupi kümnendike idee multifunktsionaalsest noorte vabaajakeskusest ehk

päikesemajast, kus oleks lisaks kinole ja kardirajale siserand liiva ja mereimitatsiooniga.

Kui eelnevate liitsubstantiivide laiendosa oli genitiivis, siis liitnimisõnas *elanikeregister* on laiendosa mitmuse genitiivis. Kokkukirjutust mõjutab selle sõna puhul eeslaiend *meie*, kuid ka lahkukirjutatud fraas oleks võimalik.

(67) *Meie elanikeregister* on nii, nagu ta on – tihtipeale ei kajastu seal mõningad liikumised.

Mõnedel liitsubstantiividel puuduks aga lahkukirjutatuna igasugune tähendus. Sellised sõnad on *ekraaniaeg* (näide 68), *internetiturvalisus*, *islamiterrorism*, *jalgpalliajalugu*, *jalgpallikoondis*, *juhimast* (näide 69), *katseostleja*, *koondisekaaslane*, *lastekodukuud*, *müügipsühholoogia*, *pronksikohtumine* (näide 70), *prooviklient* (näide 71), *prooviosaja*, *rollimudel*, *tariifimehhanism*, *testikilomeeter*, *veeteenus* ja *vembuvana*. Neil sõnadel on kindel tähendus, mis kahesõnalise fraasi puhul esile ei tuleks.

(68) Mis seal salata, veeta poolteist tundi *ekraaniaega* koos ühe seltsiga ei kõla just kuigi paljutöötavalt.

(69) Vaevalt suutsid mehed jõuda reidile, kui torm suure hooga sõiduki oma võimusesse haaras, murdes maha *juhimasti* ja viies kaasa merre Reinbaumi.

(70) Mäletatavasti kaotati EMil *pronksikohtumises* suurest eduseisust 41:42 Prantsusmaale.

(71) Mõnes poes jäid *proovikliendid* ilma nii kaubast kui rahast.

4.3.2.2. Laiendosaks adjektiivlaiendiga substantiivifraas

Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka adjektiivlaiendiga substantiivifraas, mis liitlekseemina ei esine (Kasik 2013a: 212). Analüüsitud materjali hulgas leidis üks selline liitnimisõna: *vabaajakeskus* (näide 72).

(72) Nii näiteks tunnistas žürii gümnaasistide arvestuses parimaks Pärnu-Jaagupi kümnendike idee multifunktsionaalsest noorte *vabaajakeskusest* ehk päikesemajast, kus oleks lisaks kinole ja kardirajale siserand liiva ja mereimitatsiooniga.

4.3.2.3. Laiendosaks adjektiiv

Produktiivse rühma nominatiivse moodustustüvega liitsubstantiivide seas moodustavad adjektiivse laiendosaga liitsõnad (Kasik 2013a: 214). Ajalehes Postimees leidis sellise moodustusmalliga liitsubstantiive neli: *mahemaandumine*, *pärisõpetaja*, *sooduskampaania* ja *valekriis*.

Sõna *mahemaandumine* on deverbaalse põhiosaga liitsubstantiiv, mis väljendab protsessi või tegevust, kuid laiend *mahe* ei ole algupärane verbilaiend, vaid tüüpiline adjektiivne nimisõnalaiend. Seetõttu on *mahemaandumine* arvatud mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiivide hulka. Selle sõna puhul on tajutav uus, ilmselt majanduskeelde kuuluv mõiste, kuid täpsest tähendusest arusaamiseks on vajalik kontekst.

(73) See põhineb eeldusel, et Lääne-Euroopa ei vaju uude majanduslangusesse, Hiinas tuleb *mahemaandumine* ja Ameerika Ühendriikides ei tule uut panganduskriisi.

Liitsubstantiivi *pärisõpetaja* (näide 74) oli kasutatud artiklis, mis rääkis Eesti koolides korraldatavast õpetajate päevast, mil abiturientid kehastuvad ise õpetajateks. Liitsõna laiendosa *päris* aitab tekstis viidata neile õpetajatele, kes töötavad koolis iga päev. Väljaspool seda konteksti poleks laiendi kasutamine vajalik, kuigi sõna tähendus oleks arusaadav ka kontekstiväliselt ning see ei erine fraasi *päris õpetaja* tähendusest.

(74) Eile tähistati üle Eesti õpetajate päeva, mil *pärisõpetajad* kupatatakse koolitustele ja võimu haaravad lõpuklassid.

Ka kahe teise siia rühma kuuluva liitsubstantiivi tähenduserinevus adjektiivtäiendiga substantiivifraasist on väike, vrd *sooduskampaania* ja *soodus kampaania* ning *valekriis* ja *vale kriis*, kuid sõna *sooduskampaania* puhul on tajutav uus mõiste. Nagu on näha ka näitelause 75 sisust, siis korraldatakse sooduskampaaniaid palju ning see liitsubstantiiv on kujunenud mõistetavaks ka kontekstiväliselt. Liitsubstantiiv *valekriis* (näide 76) ei kujuta endast uut mõistet, kuid ka selle sõna tähendus on selge kontekstiväliselt, osade seose põhjal.

(75) Sestap pakuvad ka kaupmehed üha enam *sooduskampaaniaid*, mis inimesi poodi meelitavad.

(76) *Valekriis*. Euroopa finantskriisi tuum pole lihtinimesele hoomamatutes ülisuurtes arvudes, vaid sõnades ja tegudes, mis omavahel kokku ei sobi, kirjutab kolumnist Kalle Muuli.

4.3.3. Tüviliitsubstantiivid

Tüviliitsubstantiivid on liitsõnad, mille moodustusosade vahel on üksnes leksikaalne seos (Kasik 2013a: 200). Siia rühma kuuluvad sellised liitsõnad, mille laiendosaks on nominatiivis substantiiv, sõnana mitteesinev kinnistüvi või lühenenud tüvekuju, mis ei esinda mingit sõnavormi. Laiendosaks võib olla ka muutumatu lekseem. Siia rühma on arvatud ka sidekriipsuga kokkukirjutatavad liitsõnad, mille esiosaks on täht, suurtähtlühend vm mittesõna. Tüviliitsõnade struktuur ei ole võrreldav fraasiga ja nende lahkukirjutamine ei ole vormilistel põhjustel võimalik (Kasik 2013a: 206).

Paljude siia rühma kuuluvate liitsubstantiivide osade vahel on semantiline või süntaktiline seos sisuliselt siiski olemas, kuid vormi tõttu ei ole nende lahkukirjutamine siiski võimalik. Seega kuuluvad need liitsõnad tüviliitsõnade alla.

4.3.3.1. Laiendosaks nominatiivis substantiiv

Tüviliitsõnade alla kuuluvad liitsubstantiivid, mille substantiivne laiendosa on nominatiivis. Selliseid sõnu oli 28.

Laiendosa vorm võib sõltuda selle kujust ja struktuurist. Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla tuletatud substantiiv, eriti arvukalt liitsubstantiive on *us*-lõpulise laiendosaga. Nominatiivse moodustustüvega on kolmesilbilised *us*-lõpulise liitega tuletised ning ka kahesilbilise kolmandavärtelise *us*-substantiivi moodustustüvi on enamasti nominatiivis. (Kasik 2013a: 217) *us*-lõpulise laiendosaga liitsubstantiive oli materjali hulgas 17. Nominatiivse kolmesilbilise *us*-lõpulise laiendosaga liitsubstantiivid analüüsitud materjali hulgas olid *haridusamet*, *jaekaubandusekspert*, *lammutusprojekt*, *meelelahutuskompleks*, *partnerlusseadus*, *pettumuskarje*, *turundusdirektor*, *turundusosakond*, *vahetusturvamees*, *vahetusõpetaja*, *vastutusala* ja *üldharidusosakond* (näited 77–88). *us*-lõpulise kolmesilbilise laiendosaga on ka liitsubstantiivid *enamusaktsiad* (näide 89) ja *enamusosalus* (näide 90), kus laiendosa väljendab arvulist ülekaalu ja liitsubstantiivi tähendus on osade seose põhjal selge.

- (77) Tallinna *haridusameti* koolivälise töö osakonna vanemspetsialist Urmas Sadam kinnitas, et suurem osa sellistest lastest elab ja õpib välismaal.
- (78) *Jaekaubanduseksperdi* Herb Sorenseni sõnul on see põhjuseks, miks kõige põnevamad pakkumised ja proovikabiinid on alati poe keskel – nendeni jõudmiseks peab pilgu peale viskama paljudele kaupadele.
- (79) Aselinnapea Ivanova sõnul ei saa linn praegu itaallastest omanikke hoonete korrashoiu reeglite rikkumise eest ka trahvida, sest neil on olemas *lammutusprojekt*, mida nad ei saa aga nendest mitte olenevatel põhjustel kasutada.
- (80) Selle kinnisvara ostsid omal ajal itaallased, kes ennustasid hoonele kaunist tulevikku – eliitkorterid, kontorid, hotell ja *meelelahutuskompleks* – ning siis kadusid.
- (81) Mu meelest on just nii läinud jauramisega samasooliste kooselu seadustamise ümber, mida viimasel ajal varjab *partnerlusseaduse* viigileht.
- (82) See oleks nagu meedikute *pettumuskarje* – miks te meid küll ei usalda?
- (83) „Eeldame, et tulemus on parem kui mullu samal ajal,“ nentis *turundusdirektor* Anne-Liis Ostov eile.
- (84) Kas sellel on turunduses mingi eesmärk või on see paanika *turundusosakonnas*?
- (85) Kindlal *macho-sammul* koridore mõõdva *vahetusturvamehe* rabaks endale tööle aga iga teine kool.
- (86) *Vahetusõpetajad* aga lubasid, et pärast neid õpilased lausa ootavad oma õpetajaid tagasi.
- (87) Mulle antud *vastutusala* piirdus lapse toitmise ja uinutamisega ning personalile tänuliku kaasanoogutamisega.
- (88) Haridus- ja teadusministeeriumi *üldharidusosakonna* juhataja Irene Käosaar muretseb, miks pole ligi 3000 kooliealist last olnud kunagi ühegi Eesti õppeasutuse nimekirjas.
- (89) Kes hakkab Tallinna linna nimel kaitsma ja kohtule selgitama Tallinna Vee erastamise eesmärke ja *enamusaktsiate* müümise põhjendatust?

(90) Ja amet kasutab selleks Tallinna Vee *enamusosaluse* müümist vaidlustanud Keskerakonna ja Tallinna linna analüüsides nopitud järeldusi?

Nominatiivse kahesilbilise us-lõpulise laiendosaga sõnu oli kolm: *ettevõtlusnädal*, *stabiilsusfond* ja *teadusväljaanne*.

(91) Pärnus käival *ettevõtlusnädalal* anti noortele vabad käed, et nad nuputaksid, mis võiks suvepealinnas olla, et seal aasta ringi põnevust jaguks.

(92) *Stabiilsusfond* laenab raha rangete tingimustega, lubas rahandusminister Jürgen Ligi möödunud teisipäeval riigikogule, soovides heakskiitu Eesti liitumisele Euroopa stabiilsusfondiga.

(93) 1902. aastal muutis peatoimetaja Gilbert Grosvenor koos ühingu teise presidendi, telefoni leiutaja Alexander Graham Belliga ajakirja kuivast *teadusväljaandest* laiale publikule mõeldud populaarteaduslikuks väljaandeks.

us-lõpulise laiendosaga liitsubstantiivide hulgas leidub sõnu, mille põhiosa on omakorda liitsõna (*teadusväljaanne*, *vahetusturvamees*) ning sõnu, mille laiendosa koosneb liitsõnast (*jaekaubandusekspert*, *meelelahutuskompleks*, *üldharidusosakond*). Semantilise seose järgi oleks võimalik need sõnad ka lahku kirjutada (nt *partnerluse seadus*, *turunduse osakond*, *vastutuse ala*), kuid kokkukirjutamise tingib laiendosa vorm.

Sageli on nominatiivis võõrsõnalised laiendosad, sest nendegi liitmismall sõltub kujust (Kasik 2013a: 216). Ka siinse töö materjali hulgas leidis kolm nimetavas käändes võõrsõnalise laiendosaga liitsubstantiivi: *alarmsõit* (alarmiga sõitmine), *eliitkorter* (eliidile mõeldud korter) ja *kontrollturniir* (turniir oskuste kontrollimiseks).

(94) Eile hommikul juhtus Tartus Ravila tänaval liiklusõnnetus, kus *alarmsõidul* olnud politseibussile sõitis ette sõiduauto.

(95) Selle kinnisvara ostsid omal ajal itaallased, kes ennustasid hoonele kaunist tulevikku – *eliitkorterid*, kontorid, hotell ja meelelahutuskompleks – ning siis kadusid.

(96) 12.–18. septembrini osales Novosjlov koos koondisekaaslaste Marno Allika ja Sten Priinitsaga Praha laagris, kus muu hulgas peeti *kontrollturniir*, mille veerandfinaalis jäi ta tulemusega 7:15 alla ungari lasest MM-pronksile Gabor Boczkole.

Kuigi enamasti on nominatiivse laiendosaga liitsubstantiivid kinnistunud tähendusega, võib moodustusosade vaheline seos olla siiski ka läbipaistev (Kasik 2013a: 212–213). Laiendosa ja põhiosa vaheline seos on nähtav sõnas *kuldvõtmeke* (kullast valmistatud võtmeke). Osa selliseid liitsõnu sarnaneb osadevahelise seose poolest rindliitsõnadega. Need sõnad on *alusleping* (leping, mis on ühtlasi alus), *lemmikauto* (auto, mis on ühtlasi lemmik), *lemmikmasin* (masin, mis on ühtlasi lemmik) ja *rändurpere* (pere, kes on ühtlasi rändurid). Selliste liitsubstantiivide laiendosa tähistab sedasama olendit, eset või nähtust, mis põhiosagi, kuid teise mõiste kaudu. Sama funktsioon on ka apositsioonil ehk lisandil – substantiivifraasi laiendliikmel, mis viitab põhjale mingi teise mõiste kaudu (EKG II 1993: 123) ning seega võib liitsubstantiivi nominatiivse laiendosa ja lisandi vahel märgata teatavat sarnasust.

(97) Keda või mida uskuda, kui esimeste raskuste ilmnedes unustab kogu eurotsoon kõik pühalikud toetused, *aluslepingud*, paktid ja kriteeriumid?

(98) Eesti autoralli esinumber Ott Tänak püüab homme algaval kodusel Saaremaa rallil võitu Markko Märtini *lemmikauto* Ford Focus WRCga.

(99) Tänak teab, et tegemist on tema õpetaja *lemmikmasinaga*, mis MM-sarjast juba ammu kadunud.

(100) Probleeme on Aroni sõnul vaid n-ö *rändurperedega*, kes kolivad ühest kohast teise ja kelle liikumisi on keeruline jälgida.

Küsitava liitmismalliga on liitsubstantiiv *süsinikjalg*, millest eeldaks sisulise seose põhjal pigem genitiivset liitumist (süsinikust jäänud jälg > süsinikujalg).

(101) Teeme sel teemal tõsist uurimistööd ja üritame oma *süsinikjälge* neutraalsena hoida.

Nominatiivse laiendosaga liitsubstantiiv *naatriumglutamaat* on termin, mille tähendus on selge ka kontekstiväliselt.

(102) Üsna palju on räägitud maitsetugevdajatest, eriti *naatriumglutamaadist*, mille tähis on E621.

Siia rühma kuulub ka liitsubstantiiv *paberväli*, mille laiendosaks olev substantiiv on nimetavas käändes. Samas lauses on põhiosaga *väli* moodustatud ka teine liitsubstantiiv, kuid siis on laiendosa genitiivis. See rinnastatud fraasi näide osutab, et nimetavalise ja

omastavalise liitumismalli vahel ei ole eesti keeles alati selget piiri (vt ka Kasik 2013: 213-214).

- (103) New York Timesi *paber*- ja veebiväljade võrdlemiseks tehtud uuring näitas, et inimesed pühendavad paberil esitatud tekstile rohkem tähelepanu kui samale materjalile ekraanil.

4.3.3.2. Laiendosa on seotud tüve kujuline

Lühenenud, tüvekujulise ja kinnistüvelise laiendosaga liitsubstantiivid on kokku võetud ühte alapeatükki, kuna kinnistüvena ja lühitüvena tõlgendatavate moodustustüvede piir on ebakindel (Kasik 2013a: 223). Siia rühma kuulub 47 liitsubstantiivi, mille hulgas on eri tüüpi esiosadega liitsõnu, kõige rohkem leidus prefiksilaadseid ja kinnistüvisid (26).

Liitsõna laiendosana esineb prefiksilaadseid sõnaosi ja kinnistüvesid, mida ei saa seostada ühegi sõnaliigiga või millel on võimaliku korrelaatsõna tüvest erinev häälikkoostis (Kasik 2013a: 223). Nende hulgas leidub võõrtüvesid, osa võõrtüvedest on pikemate sõnade lühendkujud: *euroala* (näide 104), *eurogrupp*, *euroriik*, *eurosari*, *infolett* (näide 105), *inforida*, *infovaegus*, *infovahend*, *kvaasikristall* (näide 106) ja *superpank* (näide 107). Siinsete *euro*-laiendiga liitsubstantiivide laiendosa on lühenenud sõnast *Euroopa*, laiendit *info* pean sõna *informatsiooni* lühendkujuks. Need kaks esiosa moodustavad mõlemad seeriaid ning on keelekasutuses väga sagedased ning nende tähendus on selge ka kontekstiväliselt.

- (104) Kui 2000. aastal oli Keskerakond erastamise tingimuste vastu, siis eelmisel nädalal olime muu hulgas Toompea plaani vastu sundida *euroala* vaeseimat rahvast panema panti suurimat osa võrreldes teiste riikidega.
- (105) Oleks teretulnud, kui marketite *infoletis* saaks laenata luupi, et ostu tehes saaks vajalikku infot lugeda.
- (106) Tänavuse Nobeli keemiapreemia pälvis Iisraeli teadlane Daniel Shechtman (70) *kvaasikristallide* – varem võimatuks peetud keemilise struktuuri – avastamise eest.
- (107) Saksamaa majandus veereb allamäge, turvateste võitnud *superpangad* vanguvad ja isegi Tallinna börsilt on paari kuuga haihtunud terveid varandusi.

Eestikeelsed kinnistüved, mis eraldi sõnana ei esine, on *ala*, *era*, *hiigel*, *lähi*, *tehis* ja *turva*. Nende laiendosadega moodustatud liitsubstantiivid uuritud materjalis on *alaliit*, *eraväljaanne*, *hiigeltegu*, *lähiriik*, *tehisvenelane* ja *turvalint*.

(108) Esialgse kava kohaselt mängivad meie mehed 22.–27. novembrini Slovakkias, kuid sealse *alaliidu* nigela rahalise olukorra tõttu kaalutakse turniiri viimist Türgi.

(109) Mis puudutab korporatiivseid huvisid, siis loomulikult otsime reklaamikontakte: see on osa iga *eraväljaande* ärimudelist.

(110) Ott Tänak oli alles tehnikahuviline teismeline poiss, kui Markko Martin Ford Focus WRCga maailma ralliradadel *hiigeltegusid* tegi.

(111) Eesti ei ole *lähiriikidest* maha jäänud.

(112) Vanade kadakasakste ja hilisemate „*tehisvenelaste*“ kõnepruuki tuntakse rahvanaljandite kaudu tänini.

(113) Vahet pole, kas poiss oli süüdi või ei (ta ei olnud), kuid süsteemi, kus ostjal ei ole mingit võimalust oma süütust ega turvamehel ostja sööd tõendada, sest *turvalintide* läbivaatamiseks on vaja eriluba ja IT-mehe kohalolekut, on konflikt juba ette sisse kodeeritud.

Liitsubstantiivi esiosaks võib olla *ne*-liite kaotanud võõrtüvi (Kasik 2013a: 222) nagu on sõnas *aktiivpoliitik*, *alternatiivturundus*, *kognitiivpsühholoogia* ja *kommunaalamet* (näited 114–117), nendest kolm esimest on sünonüümsed atribuutarindiga, kus laiendiks on samast võõrtüvest lähtuv *ne*-adjektiiv. Nende liitsubstantiivide asemel oleks täiesti võimalik kasutada fraase *aktiivne poliitik*, *alternatiivne turundus*, *algne stsenaarium* ja *kognitiivne psühholoogia*, ilma et tähendus muutuks.

(114) Sotsid on kunagist viga tunnistanud, seda on kahetsenud nii erakonna endine juht Jüri Pihl kui praegune *aktiivpoliitik* Jaak Juske.

(115) Natuke tehakse *alternatiivturundust* jaekaubanduses, aga see on ka kõik.

(116) Texase ülikooli *kognitiivpsühholoogia* professori Art Markmani sõnul ostlevad toidule mõtleavad inimesed vähem distsiplineeritult.

(117) Uue lisaeelarvega saab lisaraha eelkõige *kommunaalamet*.

Substantiivi kinnistüvi *inim-* esineb osades liitsõnades samuti *ne*-liiteta (Kasik 2013a: 222). Postimehes leidus kaks liitsubstantiivi, mille laiendosaks on kinnistüvi *inim*: *inimelanik* ja *inimvara*.

(118) NGSi missioon on panna inimesed hoolima meie planeedist ning äratada huvi selle looduse ja *inimelanike* vastu

(119) Me oleme väike riik ja meie peamine vara on *inimvara*.

Esiosaks võib olla ka *mine-*, *mene*-liite kaotanud omatüvi (Kasik 2013a: 222) nagu on sõnades *esinumber*, *keskkaitse*, *siselennuliin* ja *siserand*.

(120) Eesti autoralli *esinumber* Ott Tänak püüab homme algaval kodusel Saaremaa rallil võitu Markko Märtini lemmikauto Ford Focus WRCga.

(121) Kui minu teha oleks, siis mängiksin ainult *keskkaitse*s.

(122) Milliste linnade vahel avati 1923. aastal Venemaal esimene regulaarne *siselennuliin*?

(123) Nii näiteks tunnistas žürii gümnaasistide arvestuses parimaks Pärnu-Jaagupi kümnendike idee multifunktsionaalsest noorte vabaajakeskusest ehk päikesemajast, kus oleks lisaks kinole ja kardirajale *siserand* liiva ja mereimitatsiooniga.

Lühenenud, *s*-lõpuline konsonanttüvi on moodustustüveks *lane-*, *line-* ning *mine*-liitelistel substantiividel (Kasik 2013a: 218). Selle töö jaoks kogutud materjalis leidus ainult selliseid *s*-lõpulise konsonanttüvega substantiive, mis on lühenenud *mine*-deverbaalidest. Need 11 sõna on *erastamisansambel* (ansambel, kes tegeleb erastamisega), *erastamiskomisjon* (komisjon, kes tegeleb erastamisega), *erastamispoliitika* (poliitika, mis tegeleb erastamisega), *kohtumisluba* (luba kohtuda/kohtumiseks), *maksmisviis* (viis maksta/maksmiseks, näide 124), *mööblilakkimisruum* (ruum, kus mööblit lakkida/mööbli lakkimiseks), *stabiliseerimisfond* (fond, mis aitab stabiliseerimisele kaasa), *sekkumisotsus* (otsus sekkuda/sekkumiseks, näide 125), *toitumisspetsialist* (spetsialist toitumise alal, näide 126), *kohtamistuba* (tuba, kus kohtuda/kohtumiseks), ja *valetamiskoolitus* (koolitus, kus õpitakse valetama). Kõikide liitsubstantiivide puhul on tähendus mõistetav ka kontekstiväliselt, osade seose põhjal, kuid osa *mine*-deverbaalidest moodustatud liitsõnadest on pigem moodustatud konkreetse lausesse ja ainult seal mõttekad.

Näiteks ei leidu igas majas *kohtamistuba* (näide 127) või *mööblilakkimisruumi* (näide 128) ning tihti ei korraldata *valetamiskoolitust* (näide 129). Liitsubstantiivid *erastamiskomisjon*, *erastamispoliitika* ja *erastamisansambel* pärinevad samast artiklist ning moodustavad samakujulise laiendosaga seeria. Nendest kolmest liitsõnast vajab konteksti ümber kõige rohkem viimasena mainitu (näide 130), kuna sõna *ansambel* tähendus on enamasti seotud muusikaga. Siin on seda sõna kasutatud aga komisjoniga samas tähenduses.

- (124) Kas planeerin sama *maksmisviisi* ka järgmiseks kuuks?
- (125) Küsimus, kes siis ikkagi teab, mis on lapsele parim, kas vanemad või sotsiaaltöötaja, ning millal on see hetk, kui *sekkumisotsus* tuleb vastu võtta, tõuseb ka tänases lehes ilmuvas loos teravalt esile.
- (126) „Oleks teretulnud, kui marketite infoletis saaks laenata luupi, et ostu tehes saaks vajalikku infot lugeda.“ *Toitumisspetsialist* Adik Levin toidust ja toidupakenditele trükitud info loetamatusel.
- (127) Nii sündiski idee armastuse lossist, kus oleks näiteks ka armastuse kohvik, armastuse raamatukogu ja *kohtamistuba*.
- (128) Askala töödejuhataja sõnul võis tuli alguse saada *mööblilakkimisruumist*.
- (129) Postimees käis õpetajate päeva melu kaemas Tallinna Kristiine gümnaasiumis, kus pedagoogid saadeti *valetamiskoolitusele* ja direktori ohjad haaras abiturient Eiko Kalme.
- (130) Või õnnestub kohtu veenmine paremini poliitikutest *erastamisansambli* Maret Maripuul, Liisa-Ly Pakostal, Tooma Tõnistel, Indrek Raudsel ja Keit Pentusel, kes enne 2000. aasta jõule linnavolikogus otsustasid teha linnarahvale „jõulukingituse“ ning anda kontroll Tallinna Vee üle välisfirmale koos veehinna garanteeritud 30-protsendilise ennaktempos tõusuga.

Osadevahelise tähendusese poolest sarnanevad sellised liitsõnad genitiivse täiendsõnaga lahkukirjutatud fraasiga (vrd *maksmise viis* ja *maksmisviis*), aga laiendosa reeglipäraselt lühenenud vorm teeb neist vormiliselt tüviliitsõnad. Osa selliseid liitsõnu korreleerub deverbaalide sarnaselt sisuliselt *da*-infinitiivis laiendiga substantiivifraasiga (*otsus sekkuda* > *sekkumisotsus*, *luba kohtuda* > *kohtumisluba*), sest *da*-infiniitv liitnimisõna laiendosisena ei esine, vaid võtab *mine*-liitelise laiendsõna kuju.

Reet Kasik (2013a: 224) on osutanud, et ka osa substantiivlekseeme (*abi*-, *alg*-, *tipp*-, *lisa*-, *lõpp*- jt) on liitsubstantiivi laiendosana semantika poolest pigem prefiksilaadse funktsiooniga, mis moodustavad skaalalaadseid sarju ja seostuvad vabalt eri põhiosadega. Selliseid liitsubstantiive leidis ajalehes Postimees kümme: *abimiljardid*, *algstsenaarium*, *lisakaup*, *lisapingutus*, *lisaselgitus*, *lõpptabel*, *tipp hüppaja*, *valikkohtumine*, *valiksari* ja *valiktsükkel*.

- (131) Järjekordsete *abimiljardite* andmine lükati moepärast mõne nädala jagu edasi, aga eurogrupi juht Jean-Claude Juncker tõttas senisest veelgi innukamalt kinnitama, et Kreekat aidatakse igal juhul ja pankrotti ei tule kohe kindlasti mitte.
- (132) Tagantjärele mõjub väga ilmutuslikult üks lause, mille kirjutasin *algstsenaariumisse*: „Oma teel kohtame lilli ja politseid; veriseid põlvi ja murtud südameid“
- (133) Kui inimene on juba poes, on üha enam võimalusi, kuidas talle *lisakaupa* korvi poetada.
- (134) Kuigi kõik teavad, et 4 eurot ja 99 senti ei ole tegelikult märkimisväärselt odavam hind kui 5 eurot, nõuab ümardamine *lisapingutust*.
- (135) *Lisaselgitusena* pakkusin ratsionaalset käsitlust valust kui infovahendist oma kehas toimuva kohta.
- (136) Praeguseks on Eestil koos 13 punkti ja Põhja-Iirimaa alistamise korral seisaks meie koondise nime taga C-alagrupi *lõpptabelis* 16 silma.
- (137) Väidetavalt kasutavad seda peaaegu kõik maailma *tipp hüppajad*.
- (138) Seejuures on vaid Rüütli juhendamisel suudetud *valikkohtumises* alistada MM-finaalturniiril mänginud meeskondi (Serbia, Sloveenia, Põhja-Iirimaa ja Belgia), koguni kolm võitu nendest on tulnud selles *valiktsükli*s.
- (139) Vastus sellele küsimusele on lihtne: Tarmo Rüütli käe all on võetud *valiksarjades* sedavõrd kaalukaid võite, millele pole tema eelkäijatel midagi vastu panna.

Selliste liitsubstantiivide puhul on raske täpset vahet teha, millal tõlgendada laiendosa prefiksilaadsena, millal pidada nimetavas käändes sõnaks, sest nii *abi*, *alg*, *lisa*, *lõpp*, *tipp* kui ka *valik* on käsitletavad substantiividena. Need kuus laiendosa võiksid liituda suure

hulga eri tüüpi põhiosadega, kuid kõikidel juhtudel annab laiendosa siiski edasi sama tähendust ning seetõttu on nad arvatud mitteverbaalse liitsubstantiivide hulka, millel on prefiksilaadse funktsiooniga laiendosa. Kõigi kümne sõna puhul on tajutav ka uue mõiste teke.

4.3.3.3. Laiendosaks muutumatu lekseem

Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka muutumatu lekseem. Sellise moodustusmalliga substantiivid on kindlad liitsõnad, kuna neile vastav kahesõnaline ühend ei ole fraasina võimalik. (Kasik 2013a: 221). Selliseid liitsubstantiive oli ajalehes Postimees kolm: *allhankija*, *ettemäng* ja *otsepääs*.

Liitsubstantiivi *allhankija* (näide 140) puhul on tajutav uus mõiste, mis tundub olevat arusaadav ka kontekstiväliselt. Selle sõna põhiosa on moodustatud *ja*-liitega, kuid see ei seostu verbilaiendiga ning deverbaalsete liitsubstantiivide hulka seega ei kuulu. Siia rühma on arvatud ka protsessitähendusega liitsubstantiivid *ettemäng* (näide 141) ja *otsepääs* (näide 142), mis on tuletatud fraasidest *ette mängima* ja *otse pääsema*.

(140) Estonian Air loobus mõttest hakata Tallinna-Tartu lennuliini teenindamiseks kasutama *allhankija* teenust.

(141) Mitte mäng, vaid ettemäng. Mitte kehastumine, vaid markeering.

(142) Eesti naiskond on maailma edetabelis kuues, millega tagatakse tõenäoliselt otsepääs 16 parema hulka, kus vastaseks on ka Ungari või Ukraina.

4.3.3.4. Laiendosaks täht või lühend

Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka täht või lühend, mis on põhiosaga kokku kirjutatud sidekriipsuga. Täht või lühend ei saa eraldi laiendsõna fraasis esineda ning seetõttu kuuluvad kõik sellise moodustusega liitsubstantiivid tüviliitsõnade alla (Kasik 2013a: 203–204).

Siia rühma kuulub 13 liitsubstantiivi: *C-alagrupp*, *E-aine*, *EM-valikmäng*, *EM-valikturniir*, *IT-agentuur*, *IT-mees*, *MK-etapp*, *MM-finaalturniir*, *MM-kvalifikatsiooniturniir*, *MM-pronks*, *MM-sari*, *MM-valiksari* ja *MM-valiktsükkel*.

Liitsõnas *C-alagrupp* (näide 143) ei tähista täht mingi konkreetset sõna, vaid täpsustab tähendust. Et tegemist on just spordiringkonda kuuluva *C-alagrupiga*, selgub konteksti põhjal.

(143) Praeguseks on Eestil koos 13 punkti ja Põhja-Iirimaa alistamise korral seisaks meie koondise nime taga *C-alagrupi* lõpptabelis 16 silma.

Liitsubstantiivi *E-aine* (näide 144) puhul on täht *E* tulnud lisaainete nimedest, näiteks E406 või E440. Kuna viimasel ajal räägitakse tervislikust toitumisest väga palju, on sellest liitsõnast kujunenud uus mõiste, mille tähendus on selge ka kontekstiväliselt, ainult osade seose põhjal.

(144) Kuna *E-ainetega* on seostatud halba mõju tervisele, tekib küsimus, miks tootjad neid üldse kasutavad.

Lühendit on laiendosana kasutatud, et vältida liiga pikki sõnu, mille väljalugemine aeglustaks teksti läbitöötamist. Näiteks on *IT-mees* (näide 145) parem kui *infotehnoloogiamees* ning *MK-etapp* (näide 146) kiiremini loetav kui *maailmakarikaetapp*. Postimehes oli lühendit kasutatud mitu korda ka selliste liitnimisõnade puhul, mille põhiosa oli omakorda liitsõna (näited 147–148). Selliste lühendite kasutamine tundub olevat väga levinud ning nendest saavad aru arvatavasti kõik lehelugejad. Lühend täpsustab tähendust ning selliste lühendiga liitsubstantiivide tähendus on selge ka kontekstiväliselt.

(145) Vahet pole, kas poiss oli süüdi või ei (ta ei olnud), kuid süsteemi, kus ostjal ei ole mingit võimalust oma süütust ega turvamehel ostja süüd tõendada, sest turvalintide läbivaatamiseks on vaja eriluba ja *IT-mehe* kohalolekut, on konflikt juba ette sisse kodeeritud.

(146) Novosjolovil pole sel hooaja *MK-etappide* võite ette näidata, kuid kahel korral on ta jõudnud poolfinaali.

(147) Eesti jalgpallikoondis lendas eile reedesele *EM-valikmängule* Põhja-Irimaaga enesekindlalt ja sihiga kohtumine võita.

(148) Eestlaste tippmark on seni 2006. aasta *MM-valiktsükli* kogutud 17 punkti, kuid siinkohal tuleks märkida, et toona oli alagrupis seitse meeskonda ehk mängiti kaks kohtumist rohkem.

4.4. Kopulatiivsed liitsubstantiivid

Selle töö jaoks kogutud materjali hulgas leidsid ainult üksi rindliitnimisõna, milleks oli *logoristkülik*. See liitsubstantiiv on moodustatud kahest substantiivist. Selle sõna tähendus on läbipaistev ning ta viitab mitme funktsiooniga esemele: logole, mis on samal ajal ka riskülik.

(149) „Miks mitte? Eestis tekkis praegu võimalus ja haarasime sellest kinni,“ põhjendas National Geographic Society (NGS) asepresident Terrence B. Adamson, miks ajakirja kuulsas kollase *logoristkülikuga* kaanele möödunud kuul esimesed eestikeelsed sõnad trükiti.

Kopulatiivsete liitsubstantiividega sarnanevad ka teatud mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiivid, mille substantiivne laiendosa on nominatiivis (vrd *alusleping*, *lemmikauto*, *lemmikmasin* ja *rändurpere*). Nendest on pikemalt juttu alapeatükis 4.3.3.1.

Kokkuvõte

Siinse magistritöö eesmärk oli välja selgitada, milliste moodustusmallide järgi moodustatakse eesti keeles liitsubstantiive.

Töö teooriaosas anti ülevaade sõnamoodustusest ja täpsemalt liitmisest kui ühest sõnade moodustamise viisist. Pikemalt kirjeldati liitsõna mõistet, ortograafiat ja liigitust ning liitnimisõnade moodustusmalle eesti keeles. Analüüsis keskenduti ühest ajalehenumbri leitud 233 liitnimisõnale, mida ei esine „Eesti õigekeelsussõnaraamatus ÕS 2006“ ega „Eesti keele seletava sõnaraamatus“. 232 liitsubstantiivi olid laiendliitnimisõnad, leidus ainult üks rindliitnimisõna *logoristkülik*, mille tähendus on läbipaistev ning mis viitab logole, mis on samal ajal ka riskülik. See, et 233 liitsubstantiivi on kogutud ainult ühest lehenumbri, näitab, et liitnimisõnade moodustus tekstiprotsessis on eesti keeles väga produktiivne.

Liitsubstantiivid on liitsõnad, mille põhiosa on substantiiv, laiendosa võib olla erinevatest sõnaliikidest. Põhiosast lähtuvalt olid determinatiivsed liitsubstantiivid jagatud kaheks: deverbaalse ja mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiivideks. Mitteverbaalse põhiosaga liitnimisõnad olid omakorda jagatud sünteetilisteks ja tüviliitsõnadeks, lähtudes vormist ja sellest, kas moodustusosade vahel on morfosüntaktiliselt motiveeritud laiendusseos.

Kõige suurema rühma (100) analüüsitud materjali hulgas moodustasid mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiivid, mille laiendosaks oli genitiivis substantiiv. Selliste sünteetiliste liitnimisõnade hulgas leidus sõnu, mida oleks võimalik asendada ka kahesõnalise fraasiga ilma, et tähendus muutuks (*kohvikuperemees*). Esines ka sõnu, kus laiendosa on indefiniitne ega viita kindlale referendile (*pangajuht*). Indefiniitse laiendosaga on ka liitnimisõnad, mille esiosa ainsuse genitiivil on mitmuse tähendus (*patsiendikeskus*, *faktianalüüs*). Selliste sõnade puhul on tähendus liitsõna ja sõnaühendi vahel selgem. Liitumine väljendub ka tähenduse diferentseerumises (vrd *reisiettevõtja* ja *reisi ettevõtja*). Materjali hulgas leidus ka selliseid diferentseerunud tähendusega liitsubstantiive, mis on mõistetavad ainult konteksti põhjal, nt *päikesemaja*, millel otsene

seos päikesega puudub. Mõnedel genitiivse laiendosaga liitsubstantiividel puuduks aga lahkukirjutatuna igasugune tähendus (*juhimast, pronksikohtumine*) ning need sõnad on kujunenud kindlateks terminiteks. Siia rühma kuuluvate liitsubstantiivide puhul mõjutasid kokkukirjutamist ka eeslaiendi olemasolu ja uue tähendusvarjundi andmine sõnale.

Teise suure rühma moodustasid seotud tüve kujulise laiendosaga tüviliitsubstantiivid (47). Enim leidis liitsubstantiive, mille laiendosa oli prefiksilaadne sõnaosa või kinnistüvi, mida ei saa seostada ühegi sõnaliigiga või millel on võimaliku korrelaatsõna tüvest erinev häälikkoostis. Laiendosana leidis võõrtüvesid (*euroala, infolett*), eestikeelseid kinnistüvesid (*alaliit, hiigeltegu*), *ne*-liite kaotanud võõrtüvisid ja kinnistüvisid (*aktiivpoliitika, inimvare*) ja *mene-*, *mine*-liite kaotanud omatüvisid (*esinumber, siserand*). Palju oli ka *s*-lõpulise konsonanttüvega substantiive, mis on lühenenud *mine*-deverbaalidest (*erastamisansambel, sekkumisotsus, valetamiskoolitus*). Osadevahelise tähendusseose poolest sarnanevad sellised liitsõnad genitiivse täiendsõnaga lahkukirjutatud fraasiga (vrd *maksmise viis* ja *maksmisviis*), aga laiendosa reeglipäraselt lühenenud vorm teeb neist vormiliselt tüviliitsõnad. Seotud tüve kujulise laiendosaga liitsõnade alla olid arvatud ka substantiivlekseemid, millel on laiendosana prefiksilaadne funktsioon (*abimiljardid, lisakaup, tipphüppaja, valiksari*)

Suuruselt kolmanda rühma moodustasid tüviliitsõnad, mille laiendosa oli nominatiivis substantiiv (28). Paljude nominatiivse laiendosaga liitsubstantiivide osade vahel on semantiline või süntaktiline seos sisuliselt olemas, kuid just vormi tõttu ei ole nende lahkukirjutamine võimalik. Vorm mõju on selge *us*-lõpulise laiendosaga liitnimisõnades, (*turundusosakond, stabiilsusfond*) ja võõrsõnalise laiendosaga sõnades (*eliitkorter, kontrollturniir*). Osa nominatiivse laiendosaga sõnu sarnaneb osadevahelise seose poolest rindliitsõnadega (*alusleping, lemmikauto, rändurpere*). Selliste liitsubstantiivide laiendosa tähistab sedasama olendit, eset või nähtust, mis põhiosagi, kuid teise mõiste kaudu.

Deverbaalse põhiosaga liitsubstantiivide hulgas leidis kõige rohkem liitsõnu, mille laiendosa on semantiliselt alusverbi objekt. Ka nende sõnade kokkukirjutus mõjutas laiendosa indefiniitsus (*eelarvekärbe, maailmamuutja*) Materjali hulgas leidis kolm liitsubstantiivi, mille laiendosaks oli nominatiivis *us*-tuletist (*liiklusrikkumine,*

rahvusesindus, õhtuturvalisusnõue) ning üks liitsubstantiiv, mille laiendosaks oli genitiivis *us*-tuletis (*kiiruseületamine*). Nende sõnade põhjal võib järeldada, et *us*-liitelised sõnad võivad deverbaali laiendosana olla kahe suguses vormis, nii *us*-lõpulistele sõnadele iseloomulikult nominatiivis kui ka objektilaiendile iseloomulikult genitiivis.

Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka täht või lühend, mis on põhiosaga kokku kirjutatud sidekriipsuga. Selliseid liitnimisõnu oli 13, nt *C-alagrupp*, *IT-mees* ja *MM-valiktsükkel*. Teistsuguste laiendosadega liitsubstantiive leidis vähem. Deverbaalseid liitsubstantiive, mille laiendosa on alusverbi subjekt oli neli (nt *kvaliteedilangus*), adverbiaalse laiendosaga liitnimisõnu seitse (nt *kaasanoogutamine*). Mitteverbaalse põhiosaga liitsubstantiive, mille laiendosa nominatiiv ja genitiiv on samakujulised oli kaheksa (nt *koduklubi*). Adjektiivilaiendiga substantiivifraas oli laiendosaks ühes sünteetilises liitsõnas (*vabaajakeskus*), adjektiiv neljas liitnimisõnas (*pärisõpetaja*, *mahemaandumine*, *sooduskampaania*, *valekriis*). Kolmes liitsõnas oli laiendosaks muutumatu lekseem (*allhankija*, *ettemäng*, *otsepääs*).

Kõigi rühmade analüüsi põhjal võib öelda, et mitmesõnalise fraasi kokkukirjutamist liitsõnaks mõjutavad laiendsõna indefiniitsus, uue mõiste kujunemine kokkukirjutamise tagajärjel või mingi uue tähendusvarjundi andmine sõnale ning struktuuriteguritest see, kui sõnaühendil on eeslaiend. Kõikidel nendel juhtudel eelistatakse liitsubstantiivi.

Kirjandus

- Bauer, Laurie 1998.** When is a sequence of two nouns a compound in English. – English Language and Literature 2, Issue 1, 65–86; <http://dx.doi.org/10.1017/S1360674300000691>. Vaadatud 4.05.2013.
- Eesti keele seletav sõnaraamat 2009.** Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Vaskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006.** Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/qs/>.
- EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKK = Erelt, Mati, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007.** Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 11.06.2012.** Ühend ja väljendverbituletiste kokku- ja lahkukirjutamisest; http://www.emakeeleselts.ee/otsused/ES-keeteoimkond_Yhend-vxljendverbituletiste_kokku-lahkukijr-11.06-12.pdf. Vaadatud 14.05.2013.
- Kasik, Reet 2009.** Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet 2013a.** Komplekssete sõnade struktuur. Tartu: Bookmill.
- Kasik, Reet 2013b (ilmumas).** Sõnamoodustus tekstiprotsessina. – Oma Keel 1.
- Kask, Arnold 1967.** Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Kerge, Krista 1990.** Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Kirjakeele teataja = Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused 1985.** Koost. Tiiu Erelt, Henn Saari. Tallinn: Valgus.
- Kull, Rein 1964.** Liitnimisõnade kolm peamist liitumisrühma. – Emakeele Seltsi aastaraamat X, 137–150.
- Lieber, Rochelle 2005.** English Word-Formation Processes. – Handbook of Word-Formation. Ed. by Pavol Štekauer and Rochelle Lieber. Netherlands: Springer, 375–427.
- Lieber, Rochelle, Pavol Štekauer 2009.** The Oxford Handbook of Compounding. New York: Oxford University Press.
- Marchand, Hans 1967.** Expansion, Transposition and Derivation. *La Linguistique* 1, 13–26; <http://www.jstor.org/stable/30248805>. Vaadatud 4.05.2013.
- Rätsep, Huno 2002.** Sõnaloo raamat. Tartu: Ilmamaa.
- Vare, Silvi 2008.** Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. – *Keel ja Kirjandus* 7, 531–552.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. 1. köide A–M. Eesti Keele Sihtasutus: Tallinn.

Compound nouns and their structural types in journalistic texts.

Summary

This master's thesis gives an overview of word formation, compounds and compound nouns in Estonian language. The aim of this work is to find out how compound nouns are made in journalistic texts and what are their structural types. This thesis mostly concentrates on analysing the left-hand constituents of compound nouns.

The material for analysis was collected from the October 6, 2011 issue of a popular Estonian newspaper Postimees. There were 233 compound nouns in Postimees and the analysis is based on these words. The analysed words are not found in dictionaries „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006“ and „Eesti keele seletav sõnaraamat“. Because of the fact that there were 233 compound nouns in one newspaper issue, it is possible to conclude that the formation of compound nouns in texts in Estonian is productive.

Compound nouns are constructions where the head, i.e. the right-hand constituent of the compound is a noun. The left-hand constituent can be from different word classes. Compounds can be divided into two groups, determinative and copulative compounds. Most of the analysed words were determinative compound nouns and only one compound noun (*logoristkülik*) was copulative, meaning it had two heads.

The determinative compounds were divided into two main groups based on whether the head was derived from a verb or not. There were 28 deverbal compound nouns and 204 nonverbal compound nouns.

In 100 compound nouns, the left-hand constituent was a noun in genitive case. The meaning of some of these nouns is similar to the meaning of a syntactic phrase (e.g. *kohvikuperemees* vs *kohviku peremees*), some have a slightly different meaning (e.g. *faktianalüüs*), while some compound nouns have a totally different meaning from the phrase (e.g. *reisiettevõtja*) and some compound nouns need context to be understood correctly (e.g. *päikesemaja*). Some compound nouns do not have a meaning as a two-word phrase (e.g. *pronksikohtumine*). Compound nouns are usually preferred over

syntactic phrase when there is a premodifier, the left-hand constituent is indefinite or the meaning slightly changes.

The second biggest group of compound nouns (47) were words where the left-hand constituent was a bound stem or form (e.g. *euroala*, *maksmisviis*) or a noun that acts as a prefix (e.g. *tipphüppaja*).

There were 28 compound nouns where the left-hand constituent was a noun in nominative case. Main reasons why these words were written as compound nouns is because of their form (e.g. *turundusosakond*, *eliitkorter*), although semantically a two-word phrase would be possible.

In addition to these groups there were compound nouns where the left-hand constituent was an adjective (e.g. *pärisõpetaja*), a noun phrase with an adjective modifier (*vabaajakeskus*), an invariable word (e.g. *allhankija*) or a letter or an abbreviation (e.g. *C-alagrupp*, *MM-valiktsükkel*). Among the deverbal compound nouns there were words where the left-hand constituent was the subject of the base verb (e.g. *kvaliteedilangus*), object of the base verb (e.g. *liiklusrikkumine*) or an adverbial (e.g. *kaasanoogutamine*). In all groups, the existence of premodifier, the indefiniteness of the left-hand constituent and different shade of meaning are the main reasons why compound nouns are preferred although in many cases using a syntactic phrase is also possible.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Katrin Talvik

(sünnikuupäev: 09.02.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Tekstipõhiste liitsubstantiivide moodustusmallid ajalehekeeles“

mille juhendaja on Reet Kasik

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2013